

UPRAVA, CRKVA, POLITIKA I KULTURA NA RABU U XVI. STOLJEĆU

IVAN PEDERIN
Filozofski fakultet Zadar

UDK: 949.75"16" Rab
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 28. XII. 1992.

Ovaj prilog je analiza Renesanse i ranog Baroka u životu ovog otoka. Renesansa je bila razdoblje duboke gospodarske, čudoredne i političke krize koja je pogodila sva područja uzrokujući korupciju u mletačkom državnom aparatu na otoku. Kriza je međutim izazvala i siromaštvo, no Crkva je bila bogata, a upravljanje njezinim veleposjedom davalo je priliku za korupciju, osobito kad se radilo o rukovanju novcem od crkvene desetine. I privatni život mnogih svećenika bio je poročan, mnogi su od njih imali prilježnice i djecu. Renesansna umjetnost sa svojom slobodom nadahnuća izraz je ove krize upravljanja Crkvom u to doba. No potom se u radu nalazi prikaz obnove s uvođenjem strogih disciplinskih mjera u Crkvu čak i prije Tridentskog sabora.

Ovaj članak daje prikaz knjiga na otoku, glazbenog života, života žena i društvene izgleda brojnih prilježnica, te vanbračne djece. Na kraju ovaj rad daje prikaz poslova vezanih s ratom, vojnika koji su služili cara ili Mletačku republiku, rapsku koloniju na otoku Krku i poslove oko otkupa zarobljenika ili osoba koje su oteli Turci ili njihove pomoćne čete - Srbi.

Druga polovica XV. st. bila je razdoblje rascvata trgovine na Jadranu. U to doba pojavio se na Jadranu Rab sa posve neobičnom ulogom u toj trgovini. Mleci, koji su se na početku XV. st. učvrstili u Dalmaciji, ustanovili su na Jadranu jedan trgovinski i carinski sustav.¹ Ovaj sustav priječio je izvoz roba na brodovima koji nisu bili mletački. Ovakva odredba pogađale je grad Senj, a time i Hrvatsku jer je Senj bio glavna luka Hrvatske i to je bilo razlogom neprestanoga trvenja između Mletaka i Senja. Senj, koji nije bio mletačka "civitas subdita" bio je prema tome isključen iz trgovine na Jadranu i trgovinskog sustava koji je na Jadranu važio što je dovelo do uskočkog rata koji nije prestao 1617., već se nastavio do kraja XVIII. st., ali bez podrške pape i bez stalne podrške Habsburgovaca.² Senj je time

¹ Ivan PEDERIN, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik, 1991.

² *Ibid.* str. 130, 145, 152, itd.

postao glavno žarište protumletačke oporbe na Jadranu i to je ostao za sva četiri stoljeća mletačke vlasti.

Iz ovih trvenja između Mletaka i Senja nastala je posebna uloga Raba u toj jadranskoj trgovini. Rab je izvezio senjsku robu na svojim brodovima koji su bili "mletački". Štoviše, Rabljani su tu robu izvozili u Marche, Romagnu, Abbruzzi i Apuliju, a Mleci su začudo stiskali oko i dopuštali ovu trgovinu "sottovento", koja se inače smatrala krijumčarenjem. Glavni zahtjev mletačke vlasti, i razlog zašto se Venecija htjela pod svaku cijenu dočepati Dalmacije bilo je da zavlada terminalima glavnih karavanskih puteva koji su iz Bosne vodili do jadranskih luka. Mleci su u tome uspjeli, ali ipak nisu uspjeli zavladatai Dubrovnikom i Senjom. Dubrovnik je postao velikom trgovačkom i financijskom silom, dok je Senj postao gusarskim gnijezdom koje je silom, ako nije išlo milom, nastojalo ostvariti trgovinu "sottovento". Rapska trgovina bila je izlaz iz ove slijepe ulice, sve ako nije bila rješenje koje je moglo zadovoljiti dvije stranke.

Krajem XV. st. Italiju je, a s njom i Dalmaciju pogodila teška gospodarska kriza. U slučaju Hrvatske razlozi su bili jasni. Turci su poslije pada Carigrada na svoju stranu najprije pridobili Grke i time postali pomorska sila na istočnom Sredozemlju, a potom su na svoju stranu pridobili i Srbe, osvojili Bosnu i presjekli karavanske puteve iz Bosne do Jadrana i dalmatinskih luka.³ Srbi će se početi pojavljivati kao turske pomoćne čete - *martolossi* i napadati Hrvatsku, što će se još vidjeti niže. Trgovina je prestala i u Senju jer se Hrvatska sada našla u ratu, ona je postala vojnička kraljevina, *antemurale Christianitatis*, bez mnogo smisla za trgovinu, što je svakako pogodilo i Rab. Mi ćemo sada nastojati opisati društvenu, političku i duhovnu sliku ovog otoka u razdoblju krize i gospodarske obnove kasnije u XVI. st. Ovaj rad je u tom smislu nastavak citiranog rada.⁴

Društvene i političke prilike

I pored *Serrate* rapsko je plemstvo primilo u svoje redove Andrea Zimalarcha, bogatog trgovca koji je došao iz Mletaka i naselio se na Rabu (1498., 11. B. Bonzius, 4v.).⁵ Mletački knez prebivao je na Rabu, ali nije pod svojim zapovjedništvom imao vojnu posadu, a živio je u iznajmljenoj kući "Ilorum de Marinellis" (1498., 11. B. Bonzius, 5r.). I jedno i drugo stvaralo je neku bliskost između njega i građana ili bolje rečeno plemstva. I Jacobus de Colonia "officialis curie magnifici domini comitis" (1499., 11. B. Bonzius, L. 70v.) iznajmio je kuću rapske vlastelinke Leone de Signia za 8 libara godišnje. Bez obzira na to što je Jakob

---

³ Ivan PEDERIN, Il Comune di Spalato e le sue relazioni con la Romagna, le Marche ecc. in epoca Malatestiana, Centro studi Malatestiani, Le Signorie dei Malatesti, *Atti, Giornata di studi malatestiani a Civitanova Marche*, 7 (Rimini, 1990), str. 31-68.

⁴ Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Zagreb, 1989.

⁵ Sva gradja navedena u ovom radu nalazi se u spisima Rapskih bilježnika što se čuvaju u Historijskom arhivu u Zadru. Da bismo uštedjeli na prostoru i da ne bi bilo suvišnog ponavljanja citate ne stavljamo u bilješku, već u zagrade uz navod godine, ako nije spomenuta u tekstu, broja bilježnika, njegova imena, sveščića i lista.

bio Nijemac, većina osoblja kurije i kancelarije na Rabu dolazilo je iz sjeverne Italije kao Bartolo Dazio (1512., 13. M. Picico, L. 92r-v.), bilježnik iz Udina "eruditus iuvenes". Među rapskim kancelarima nalazimo čak i jednog palatinskog grofa - Giovanni Marino Beltrudi iz Cremona (1558., 20. J. Zaro, XIV, L. 36r.).

U mletačkoj Dalmaciji knez nije smio biti prokuratorom crkava i samostana. Pa ipak, knez Priamo Malipiero naručio je po želji rapskoga biskupa Vincenza Nigusantia, koji je bio biskup *sine cura* i nije živio na Rabu, nove orgulje za stolnu crkvu sv. Marije (1523., 15. F. Terbetus, L. 32r.-33r.). Bilo je to doba loših običaja i loše discipline u Crkvi i te pojave doba stigle su i na Rab.

U XV. st. došao je u svaki grad u Dalmaciji po jedan mletački patricij i tamo se naselio sa svojom obitelji. Na Rabu je živio Enrico Badoer, ugledni trgovac (1517., 15. F. Terbetus, III, L. 198r.-v.; 1522., 15. F. Terbetus, III, L. 342v.), pa kasnije Paolo Canal (1526., 17. F. Fabjanić, IV, L. 21r.). Paolo Antonio Badoer bio je i rapski bilježnik od 1556. (24. F. Fabjanić, V, L. 32v.-33r.). No Paolo Badoer je kasnije napustio Rab i dao svoje prihode u zakup Jerolimu Galzigna (1578., 24. K. Fabjanić, XXI, L. 39r.).

U XVI. st. stigli su na Rab kao izbjeglice neki hrvatski plemići i tamo ostali kao "conte" Luka Kozičić iz Skradina (1532., 17. F. Fabjanić, VI, L. 4v.). Za njim je došao jedan drugi hrvatski plemić Ambroz Radoević (1543., 17. F. Fabjanić, XIX, L. 37r.). Radoević je 1555. i primljen u rapsko plemstvo (17/2 F. Fabjanić, X, L. 44v.). Međutim, rapski plemići, koji su zbog bračne politike rapskog plemstva u XV. st. stekli nekretnine na Rabu sada ih prodaju kao Nikola Begna, koji je 1534. dao rapskom vlastelinu Hermolaju de Hermolais punomoć da proda njegovu kuću u tom gradu (17, F. Fabjanić, VIII, L/ 26r.). Drugi zadarski vlastelin Bernardin de Galellis prodao je 1541. (17. F. Fabjanić, XVIII, L. 5r.) svoju kuću na Rabu svom rođaku, kanoniku Kristoforu Ganzigni, rapskom vlastelinu.

Neki mletački vlastelini kupili su zemlje na Rabu kao Paolo de Canal (1537., 17. F. Fabjanić, XIII, L. 15r.). Obitelj Canal upravljala je ovim zemljama preko svog "gubematora" (1539., 17. F. Fabjanić, XV, L. 15r.). Girolamo Badoer napustio je Rab za neko doba, ali prije no što će otići iz grada on je 1541. (17. F. Fabjanić, XVIII, L. 3v.) imenovao punomoćnika koji je upravljao njegovim dobrima na otoku.

Knez je imao vlast da dopušta i proglašava prodaje nekretnina (1544., 17. F. Fabjanić, XX, L. 24r.). Žene, koje su željele prodati svoj miraz mogle su ga prodati samo s dopuštenjem kneza kao Jelena Mužarinić, žena Jakova Žabetića. Ona je prodala svoj miraz "necessitate coacta" 1529. (19. F. Nožica, III, L. 53v.). God. 1541. (17. F. Fabjanić, XVII, L. 2r.) stolna crkva na Rabu imala je punomoćnika. To je bio patricij Juraj Končica. Međutim ta crkva imala je još jednog "primario et principal procuratore dela ditta chiesa" u osobi kneza Benedetta Balbi. On je odobravao i ovjeravao sve instrumente koje je punomoćnik sklapao. Knez nije smio ni trgovati.⁶ Pa ipak, knez Antonio Canal kupio je od rapskog vlastelina Jakova de Marinellis jagnjeće kože i neku drugu robu od drugih vlastelina (1559., 20. J. Zaro, XV, L. 26v. i 27r.) da ih preproda. Knez Leonardo Cicogna prodao je Marku Škrtiću i Frani

⁶ Djelo iz bilj. 1, str. 24.

Kresoliću crveno sukno 1552. (23. F. Jačina, V, L. 6r.). Knez, sada još k tome i kapetan, Gabriel Cicogna povjerio je svoj brod nosivosti 200 stara svećeniku Mati Kuzuli i drugu Giovanni Fiorino s Raba 1571. (24. K. Fabjanić, XV, L. 44v.-45r.). No onda "ad notitiam sue magnificentie pervenit, reperiunt in partibus Marchie et consumunt bona sue Magnificentie cum meretricibus" pa je Gabriel Cicogna poslao u Marke punomoćnika i naredio mu da vrlo strogo postupa s tim neodgovornim poslovnim drugovima što su rasipali njegov novac s prostitutkama i da se vrati s brodom i teretom voska i koža (*cordovani*). U ovom slučaju Cicogna je prekršio dva načela mletačke uprave - on je trgovao kao knez, što nije smio, a trgovao je i "sottovento" što također nije smio, a to je bilo krijumčarenje. Glavna je dužnost kneza i kapetana bila sprečavanje krijumčarenja. Giovanni Grasso "offitiale et cavalier" tog istog kneza Cicogne izjavio je te iste godine 1571. (24. K. Fabjanić, XVI, L. 7v.), da mu je "sua magnificentia" knez platio prinadležnosti "per conto del suo salario, contrabando, condanason et altri conti". Knez Gasparo Falier zakupio je 1572. (24. K. Fabjanić, XVI, L. 27r.) brod "patronusa" Frane Vidovića da proda njegovo drvo za loženje u Mlecima za 25 dukata. Falier je 1573. (24. K. Fabjanić, XVII, L. 35r.) dao 70 dukata Zahariji Paštroviću da trguje. Paštrović mu je trebao vratiti glavnicu i polovicu profita. Knez i kapetan Gabriel Contarini pozajmio je 1569. (24. K. Fabjanić, XIII, L. 24r.) 100 dukata, ne zna se uz koju kamatu. Sada, nakon što je papa Lav X. Medici odobrio, kamate su se uzimale i to je bilo dopušteno. Contarini je bio vlasnik jednog broda i on je taj brod prodao na Rabu također 1569. (24. K. Fabjanić, XIII, L. 39v.).

I kancelari su trgovali kao na pr. kancelar Bernardino de Orsi 1574. (24. K. Fabjanić, XVIII, L. 22r.-v.).

God 1549. (24. K. Fabjanić, II, L. 6r.) znamo da je na rapskom trgu bio sat za čije se održavanje brinuo jedan kovač. O tome čitamo: "Magistro Giovan Marco Macharunich orese perpetuamente se obliga et promette di attender a sue spese il horologio de questa città et mantener quello in buon concio et governo non intendendosi (?) in questo obbligo alcuna spesa della torre ne delle corde da una parte et da l'altra li agenti della special comunita di nobeli come li sindici del populo tutti unanimiter et concorditer li prometemo et se obligamo dar et effettualmente exborsar per mercede et salario suo ogni anno ducati otto a ragion de L. 6 et 4 per ducato computando in questo conto le L. 24 et 16 che si solevano dar per la camara a questo effeto apreso le qual acresseno doi altre lire et soldi quatro di ditta camara, overo delle due mandrie assignate alla comunita a conto delle L. 400. Il resto veramente de ditti ducati otto per equali portione li ditti nobili prometono ogni anno dar la parte sua delle intrade et emolumenti che hanno posto in comunita et l'altra portione li ditti cittadini contentano similimente exborsar al ditto magistro Zan Marco ogni anno del denaro del ditto populo".

Rapska općina imala je u XVI. st. "stimatori", a to su bili zakleti vještaci procijenitelji koji su posredovali kod kupoprodaja. Tako je 1523. Mate Palčić odstupio svoja prava na neke zemlje vlastelina Jakova Marinellisa svom bratu (14. Chr. de Thole, II, L. 175r.). Općinski "extimator comunis" Šime Verulić procijenio je vrijednost ovih prava, dakle lozu i

masline na toj zemlji na 24 libre. Takvi općinski procjenitelji djelovali su u slučajevima podjele naslijedjenih dobara medju baštinicima (1526., 15. F. Terbetio, L. 103r.).

Procjenitelji su inače bili poslovni ljudi kao Domenico de Cortesis, koji je 1532. (17. F. Fabjanić, V, L. 29r.) procijenio jedan vinograd što ga je jedna časna sestra donijela u miraz svom samostanu. Kuće i gradjevine procjenjivao je Ante Ripić inače zidar (1538., 17. F. Fabjanić, XIII, L. 36r.). Posao ovih procjenitelja bio je vrlo savjestan, pa je zidar Juraj Ripić vrlo sitničavo procijenio 1549. (17/2. F. Fabjanić, V, L. 8v.) jednu kuću tako što je procijenio crijep, pa "chamin, gorne, chavaletti sotto il coperchio, tavolle sotto il tetto, chadene, tavolle de framezzo et soler, brottolle delle fenestre et le porte, fenestre et taiapiera et de porta". I mirazi udavača procjenjivali su se kao miraz Marihne Valentie 1561. (24. K. Fabjanić, 10, L. 33r.-v.).

Glava obitelji bio je otac koji je jedini imao punu pravnu sposobnost. "Spadarius" (sabljar) Ambroz iz Kampaora podario je sinu Tomi pravnu sposobnost 1526. (17. F. Fabjanić, II, L. 34r.) "se liberari, dividi et segregari a potestate paterna". Otac je dao sinu pravo da sam vodi sve svoje poslove i dao mu je jedan dio svojih dobara i dio materinjstva. Bilo je jasno da vlasništvo dobara nije bilo shvaćeno kao individualno vlasništvo, već kao obiteljsko vlasništvo pa je otac smatrao da mora podijeliti ta dobra sa sinom kojega je emancipirao od svoje vlasti. Tu su i dalje važili hrvatski običaji nasuprot mletačkim pravnim običajima koji su poznavali samo individualno vlasništvo.⁷ Međutim, u ovom slučaju je otac obećao sinu svoja prava na općinskim pašnjacima očigledno zato što je smatrao da su ta prava stečena i prema tome njegova individualna, a ne obiteljska prava.

Rapska obitelj bila je zatvorena čahura i u tome različita od šibenske obitelji, a Šibenik je bio grad sa snažnim hrvatskim pravnim tradicijama, pa su se tako u Šibeniku ugovorom ujedinjavale po dvije ili više obitelji sa svojom djecom i roditeljima.^{7a} Na Rabu su rijetki ugovori kao ugovor Jurja Trunsića iz Skrissie (danas Karlobag) koji je primio u kuću svoju punicu obvezavši se da će je štovati kao majku (1533., 17. F. Fabjanić, VII, L. 27v.-28r.). Kao u Mlecima tako se i na Rabu sklapaju brakovi između vlastelinskih kćeri i pučana i obratno, između pučanki i vlastelinskih sinova. Vrlo bogati Ante Dokula oženio se 1562. (22. M. Cico, XVI, L. 274r.-v.) s vlastelinskom kćeri iz Zadra Katarinom Begna, udovicom Ivana Zaro, rapskog vlastelina.

Pravne prilike

Malo je vijeće arbitralo u građanskim pamicama. Stranke su međjutim u pamicama mogle izabrati dva ili više sudaca "arbitratores" i povjeriti im da presude u njihovom sporu kako su to učinili Battista de Tolle i Matteo de Cortesis 1527. (15. F.

---

⁷ Lujko MARGETIĆ, Iz starije praven povijesti raba, *Rapski zbornik*, Zagreb, 1987, str. 207.

^{7a} Ivan PEDERIN, Šibenik (Sebenico) nel basso Medioevo fino al 1440, *Archivio storico italiano*, anno CXLIX (1991), str. 832-37.

Terbetius, L. 165r.). Ovaj običaj opaža se u Dalmaciji već u XIV. st.⁸ Medjutim na Rabu se ovaj običaj naziva "more veneto" u ispravama.

Sudjenje u kaznenim pamicama bilo je prerogativ kneza. Knez je osudio na smrt česljara Matu Terzkovića jer je ubio vlastelina Šimu Marinellisa 1520. (15. F. Terbetius, III, L. 78r.-v.). Medjutim osudjeniku je ostavljeno vremena da sastavi oporuku. Mnoge svadje i sukobi završili su sporazumom stranaka. Tako se na pr. Nikola Mulčić obvezao 1535. (17. F. Fabjanić, X, L4v.) da će platiti liječnika što će izliječiti svećenika Antu Piciko kojeg je on u nekom sukobu ranio. Ova dvojica izmirlili su se kao dobri krišćani. Ovaj oblik sporazuma takodjer je opisan u instrumentu "more veneto" - jasan znak da su se mletački pravni običaji širili na Rabu.

Vrlo česta kazna bilo je progonstvo. U takvom slučaju bi žena i rođaci prognanika upravljali njegovim dobrima (1539., 17. F. Fabjanić, XVI, L. 4v.). Hermolaj de Hermolais emancipirao je svog sina, koji je prognan 1556. (17/2., F. Fabjanić, XI, L. 42r.-43r.) i dao mu punu pravnu sposobnost i jedan dio njegovih dobara. Medju onima koji su kažnjeni kaznom progona nalazimo i svećenika Kristofora Matarelli 1551. (24. K. Fabjanić, III, L. 40v.). Mate Mrkšić kažnjen je s dvije godine progona zato što je ranio Ursu Mrkšić 1558. (17/2., F. Fabjanić, XXa, L. 20v.). On je k tome morao platiti i sudbene troškove, te troškove liječenja.

Grgo Uslić i Petar Jurić rečeni Pupeša sklopili su ugovor o prijateljstvu poslije jednog krvavog dvoboja u kojem su obojica ranjeni. Ova dvojica izmirlili su se, oprostili su jedan drugome "considerantes verba Salvatoris dicentes: dimitte et dimitetur vobis", a potom su izmijenili "osculum pacis". Oni su izabrali arbitre koji su morali nadzirati mir medju njima za nagradu od 7 dukata. Grgo Uslić se ponudio da će platiti ovu nagradu jer je u dvoboju odsjekao Pupeši dva prsta.

Protiv odluka kneza bila je dopuštena žalba *Quarantii*, odnosno njezinom povjereništvu *Auditori novissimarum*, a takodjer i putujućim sucima *sindicima i provisorima*, koji se posjetili Dalmaciju 1536. i 1576. (17. K. Fabjanić, X, L. 33v.35r. i 24. K. Fabjanić, XIX, L. 45r.).

Dvoboji s ranjavanjima nisu ipak uvijek završavali sporazumima i opraštanjem pa je vlastelin Nikola Cemota osudjen 1549. (17/2., K. Fabjanić, V, L. 39r.) na tamnicu zbog dvoboja u kojem je ranio pučanina Antu Bilina.

Neki Šabić sa Hvara ubio je kožara Daniela i pobjegao u crkvu. Camerarius i potknez Bernardo Pisani ušao je za njim u crkvu i uhitio ga "cum officialibus curie et hominibus custodie nocturne" (1550., 17/2, F. Fabjanić, VII, L. 25r.) što je razdražilo vikara i natpopa "in spiritualibus" Matu Spalatina jer je crkva bila pribježište grijешnika i bila je izuzeta od svjetovne pravde.

Rab je bio grad u koji su ponekad bili prognani gradjani drugih gradova ako su učinili neki zločin kao vojnik Giovanni Antonio Colleoni iz Bergama koji je na Rab prognan 1559. (24. K. Fabjanić, VIII, L. 15v.). Na Rab je bio prognan 1583. (24. K. Fabjanić, XXIV, L. 28v.) i Antonio Balbi iz Mletaka.

---

⁸ Hist. arhiv u Zadru, Fond šibenskih bilježnika, Zilius de Albanis.

Odvjetnik Kolan Šegota progнан je 1581. s Raba (24. K. Fabjanića, XXII, L. 4r.). On je došao u rapsku luku na svom brodu tipa *cimba*, pristao je na mulu Kavodanča u rapskoj luci, pa kako se nije smio iskrcati on je sva svoja dobra poklonio svom rođaku Dominiku Piciko što je *preco*, dakle glasnik Giovanni Grossi objavio prve nedjelje slijedećeg mjeseca na gradskom trgu. Jerolim Nimira platio je 100 dukata za pomilovanje svoga sina koji je osuđen 1525. (17. F. Fabjanić, Extr. L. 5r.) na vječno progonstvo zbog ubojstva. On je platio ovaj iznos bratu žrtve.

Jezici što su se na Rabu govorili i demografska slika

Rab je bio otok na kojem se u Srednjem vijeku mnogo govorilo dalmatski.⁹ Pa ipak, u izvorima se nije sačuvao ni jedan dokument napisan na ovom jeziku. No u rapskoj srednjoj latinštini možda bi se mogao otkriti poneki trag dalmatskog što čeka buduće naraštaje romanista.

U XV. st. na otok su stigli mnogi useljenici iz Like, a s druge strane useljenici su stizali i iz Italije. Ova useljavanja povećala su broj žitelja koji je bio opao zbog kuge. U XVI. st. je kuga bjesnila na otoku, koliko znamo samo 1532. (15. F. Terbetio, III, L. 190v.).

Sada, u doba gospodarske krize Rab više nije privlačio useljenike, pa u izvorima ne nalazimo podataka o useljavanju iz Like, ali se ipak može napraviti opća slika useljavanja. Useljenici su stigli iz Aste, Lombardije, Castronovo, Brescie, Bergama, Este, Mletaka, Verone, s Krka, Trevisa, Fana, Milana, Lošinja, Podgorja, iz Krete, Petrinje. Malo ih je stiglo iz Like, Karkolca, Bužana, Dubrovnika, Kotor, Trogira, Beluna, Pesara, Kopra, Luke, Privlake kraj Zadra, iz Istre, Nadina kraj Zadra, Miloša, Hvara, Rhodosa, Vicenze, Zagreba, Rijeke, Aquile, Nina, Novigrada, Prata, Portugruara, Komiže. Na Rabu je živio čovjek kojeg su zvali Baldo Britannicus i *aromatarius* Gasparo Inglese, kancelar Jakobus de Colonia (Köln). Sad je stizalo više useljenika iz Italije, nego li iz Hrvatske. Pa ipak, jezik koji se govorio na Rabu bio je hrvatski što pokazuju brojni nadimci - Ljutica, Soldatić, Bakin, Sirovica, Vertoguzac, Skočac, Mikan. Naći će se i poneki talijanski nadimak kao Cativello, Pincin, Fracaso. Hrvatski je bio i pisani jezik pa se 1499. čita (11. B. Bonzius, L. 43r.-v.) o jednom "scriptum in littera schlavona", a to će reći na glagoljici. U jednoj ispravi iz 1518. (14/II. Chr. de Thole, L. 81r.) čitamo "qui locus matema lingua Pudariza nuncupatur". Marija, udovica krojača Jurja Gapića dala je 1537. (17. F. Fabjanić, XI, L. 35v/-36r.) prevesti jednu ispravu s hrvatskog na latinski. U izvorima se nalazi spomen mnogih isprava napisanih na hrvatskom ili isprave prevedene s hrvatskog. Rapski bilježnici djelovali su osim kao bilježnici još i kao sudski tumači i prevoditelji, a isprave koji bi oni preveli imale su, kao i isprave što su ih sastavili, javnu

⁹ Nada KLAIĆ, Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X. i XI. stoljeću, Slovo, 1965, br. 15-16, str. 256. Dalmatski jezik otkrio je Matteo Giulio BARTOLI, Das dalmatische, *Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apenino-Balkanischen Romania*, Beč, 1906. Kasnije o starodalmatskom napisano mnogo, osobito je o tome jeziku pisao Žarko Muljačić.

vjeru. U jednoj ispravi iz 1549. (17/2. F. Fabjanić, V, L. 9v.) spominje se "Valle Grande et in schiavo Vela Draga" a potom vinograd nazvan "Velle over in schiavo Jadro".

Doseljenci iz Hrvatske radili su obično niske fizičke poslove. Toma Studenić iz Novigrada u Lici postao je "garzon de bodega", dakle šegrt "calegariusa" Vida Krelića 1523. (15. F. Terbetius, III, L. 362r.). Petar Jandrović postao je 1527. (17. F. Fabjanić, tertius, L. 35v.-37r.) "conductor", dakle zakupnik na zemlji (kako je to bilo na Rabu) Hermolaja de Hermolais. Neka Janja, dijete bez roditelja pobjegla je iz sjeverne Hrvatske na Rab i služila 15 godina Franicu Citadella kao "garzona", da bi kasnije postala "massera" Vitala de Brescia 1535. (17. F. Fabjanić, decimus, L. 13r.). Ante Papaljić iz Privlake kraj Nina bio je 1539. (17. F. Fabjanić, XV, L. 7v.) "conductor" Marka Zudeniga.

Useljenci iz dalmatinskih gradova obavljali su viša zanimanja i ponekad su bili imućni kao Ivan Milaević iz Šibenika koji je bio trgovac i koji je 1544. (17. F. Fabjanić, XX, L. 24r.) kupio kuću na Rabu. Na Rabu se oženio i tamo ostao kotorski vlastelin Marko Bolica. On je na Rabu bio istaknuti trgovac (1558., 20. J. Zaro, XIV, L. 31v.). On se oženio s kćerkom prognanog hrvatskog plemića Ambroza Radoevića koji je bio primljen u redove rapskog plemstva.

Mnogi Rabljani iselili su se u Italiju da bi tamo bolje zaradivali ili su u Italiju često putovali zbog poslova. Ivan Radoević sastavio je 1541. (17. F. Fabjanić, Test. III, L. 24r.) svoju oporuku "volendo nozi, come disse, andar ala volta de Venetia et farsi in altri lontani paesi secondo in fantasia li veniva". Među useljenicima našla se i jedna arapska robinja koju je Bernardin de Villariz, kapetan jednog sirakužanskog broda prodao na Rabu nekome "supramassarò biscottorum" Giovanni Battista Donato 1525. (17. F. Fabjanić, primus, L. 35v.). Neka Dominka, kćer rapskog ribara otišla je 1546. (17. F. Fabjanić, Test. III, L. 42r.) u Marche "stante li penuriosi et calamitosi tempi del viver qual presente coreno cum la sua figliuola (...) per trovar il loro viver". Mornar Jakov Mrkšić iz Raba dao je sina za pomoćnika (*garzona*) trgovcu Giacomo de Sinigallia 1525. (17. F. Fabjanić, I, L. 15r.). Nikola Babajić ukrcao se na brod Ludovica Bianchini iz Jakina 1535. (17. F. Fabjanić, IX, L. 22r.). Benko Radulić, kožar, iselio se u Poreč u Istri 1542. (17. F. Fabjanić, XIX, L. 6v.). Jedan član obitelji Badoer - Francesco Badoer rečeni Žuljić nastanio se u Jakinu 1549. (17/2. F. Fabjanić, V, L. 5r.). Neki iseljenici uspjeli su u inozemstvu i dobro su živjeli. Juraj Stupić, kovač, nastanio se u Mlecima pa je u svojoj oporuci ostavio svojim rođacima u Rabu čak 200 dukata 1549. (17/2. F. Fabjanić, VI, L. 25r.). Vlastelinka Magdalena Zaro iselila se u Jakin gdje se udala za Francesco Vitriolo iz Ravenne. On je bio "habitor" Jakina (1554., 17/2. F. Fabjanić, X, L. 14r.-15v.). Dominka Biria odselila se u Fano 1549. (23. F. Jačina, III, L. 18v.). U Jakinu je 1563. (24. K. Fabjanić, XI, L. 21r.) živio neki Petar Antun iz Raba koji je bio "janitor porte" i neki krojač Andrija, također iz Raba.

Dok su jedni odlazili u Marche da pobjegnu krizi i bijedi, drugi su odlazili u Mletke zbog svojih zasluga kao učeni svećenik Ivan Radošić, sin rapskog krznara 1541. (17/K. Fabjanić, XVIII, L. 2v.-3r.).

Iako je u XVI. st. Rab bio pogodjen krizom ne opažaju se masovna iseljavanja s otoka kao u XIII. i XIV. st.¹⁰ No opaža se jedno umjereno iseljavanje iz sjeverna Hrvatske i nešto manje umjereno iseljavanje u Marche, Romagnu i Mletke, sve ako su to bila slučajna i individualna iseljavanja, ali gotovo uvijek iseljavanja zbog političkih, gospodarskih ili ratnih razloga.

Bilježništvo

Rab je bio središnjica hrvatskog bilježništva.¹¹ Car Sigismund dao je senjskom i kasnije nagyvaradinskom biskupu (danas Oradea u Rumunjskoj) nasljednu titulu palatinskog grofa 1437. s pravom da imenuje bilježnike i da vanbračnu djecu proglašava zakonitom i stavlja pod očinsku vlast. To je bio vrlo važan događaj za razvitak humanizma u Hrvatskoj. Sada bilježnici nisu dolazili samo iz Italije. Obitelj Dominis, koja je stekla ovu Sigismundovu povlasticu sada je imenovala domaće bilježnike, a njezini odvjetci naselili su se u sve dalmatinske gradove. Bilježnici su pak bili sloj koji je znao latinski i učio grammatiku,¹² dakle sloj naobraženih pučana i plemića koji je odigrao ulogu u Hrvatskoj.

Dominisi su imenovali bilježnike pa je tako 1499. (12. D. Hermolais, L. 2r.-v.) Jakov Dominis imenovao bilježnikom svećenika Girolamo Bembo, a 1502. (12/II. D. Hermolais, L. 39-40r.) i Franu Širo iz Osora jer je bio "litteratus et scribere optime sciens". No onda se carska povlastica obitelji Dominis malo po malo zaboravljala pa je tako Kristofor Dominis 1535. (17. F. Fabjanić, X, L. 15r.-16r.) imenovao bilježnikom Kristofora Ganzignu, pa je u ispravi napomenuo da je on "unus ex proponentibus et descendentibus prefati condam domini Christophori" i potom *in extenso* opisao carsku povlasticu iz 1437. On je Ganzignu imenovao bilježnikom i dodao "apud usum de litterarum scientia, vitam et morum honestate, fidei legalitate, aliisque probitates et virtutem meritis fidedigno testimonio et conversationis experientia multipliciter comudatum". Čini se da je Ganzigna nedostojno obavljao svoju dužnost pa ga je Kristofor Dominis javno lišio "sub logia comunis" 14. prosinca iste godine ove časti.

U XVI. st. povećao se broj palatinskih grofova na Rabu pa je tako Kristofor Cernota kao palatinski grof imenovao Damjana Spalatina bilježnikom. Osim uobičajenih pohvala

¹⁰U to doba selile su se seljačke mase iz Bosne u Italiju, Marko ŠUNJIĆ, Slavi nell'Anconitano; il XV. secolo, *Italia felix*, Migrazioni slave e albanesi in Occidente, Romagna, Marche, Abruzzi, Secoli XIV-XVI, a cura di Sergio Anselmi, *Quaderni di "Proposte e ricerche"* No. 3. Kasnije se o ovom mnogo pisalo, kao na pr. u publikaciji ad 3.

¹¹Ivan PEDERIN, Fond rapskih knezova i bilježnika, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XXV (1982); Miroslav GRANIC, Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437., *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio društvenih znanosti, sv. XX (1980) 20.

¹²Ivan PEDERIN, Obrazovne i znanstvene prilike na Rabu u XV. st. u: *Zbornik za povijest školstva i prosvjete*, sv. 21 (1988), str. 79-85. Giuseppe TREBBI, Il segretario veneziano, *Archivio storico italiano*, anno CXLIV (1986) str. 35-73. ISTI, La cancelleria veneta nei secoli XVI. e XVII., u: *Annali della Fondazione Luigi Einaudi*, Torino, vol. XIV (1980).

novom bilježniku palatinski grof mu je poklonio tintamicu, pero i prsten, a na glavu mu je stavio biret. Spalatin se pak zakleo na Evandjelje. Obredu su pribivali Kristofor Dominis, koji je takodjer bio palatinski grof (1537., 17. F. Fabjanić, XI, L. 31v.-32r.). Obitelj Cemota stekla je naslov palatinskog grofa od cara Maksimilijana u Bruxellesu 25. rujna 1505. (24. K. Fabjanić, Uvod i 1553., IV, L. 18r.-v.). Ona je možda dugovala ovu povlasticu jednom članu obitelji koji je bio carski časnik, a o njemu ćemo čitati niže.

Osim obitelji Cemota i Dominis naslov palatinskog grofa stekla je i obitelj Nimira s naslovom *Sacri Lateranensis Palatii comes* od sienskog kardinala Francesca Piccolomini, legata Svete Stolice. On je ovaj naslov dao Kristoforu Nimiru 1. studenog 1494. u Firenzi (20. J. Zaro, II, L. 15r. i 24. K. Fabjanić, XIV, L. 39r.-41r.). Senjski primicerij Vicko Colić dobio je imenovanje za bilježnika od Ivana Dominisa 2. studenoga 1578. a potom istog dana i Jerolim Nimira (24. K. Fabjanić, XXI, L. 43r.-44r.), koji je sam bio palatinski grof, ali nije mogao sam sebe imenovati bilježnikom.

Politički i gospodarski organi

Rabom je, kao i drugim gradovima u Dalmaciji, upravljalo Veliko Vijeće, Malo Vijeće i kneževa kurija s kamerlengom i kancelarom. Zadaća Malog Vijeća sastavljenog od sudaca, rapskih patricija s knezom na čelu bilo je sudjenje u građanskim i trgovačkim pamicama (155., 22. M. Cico, XI, L. 168r.) i drugo.

God. 1500. spominje se i *Universitas Novalee* (11. B. Bonzius, L. 75r.). Novalja je selo na Pagu koje je ipak bilo u rapskoj jurisdikciji. *Universitas* je bila politička korporacija "popolo minuto". Ova korporacija postojala je, čini se, i u Srednjem vijeku, međjutim tek u XVI. st. opažamo da ona postaje djelatnija.¹³ Sada *Universitas Novalee* zastupana od samog vicecomesa Lovrinca Slegarića potvrđuje svećenika Šimu Pretkovića Šulašića za kapelana u ovom selu. U XV. st. ističu se tvrjenja medju građanima, socijalni nemiri i borbe izmedju pučana i vlastelina koji su svaki sa svoje strane slali poklisare u Mletke. Sada vlastelin Kristofor Cemota i Vital iz Brescije, punomoćnik Velikog Vijeća odnosno *Universitasa* pozivaju kneza Priama Malipiera (1525., 17. F. Fabjanić, I, L. 48v.) da se za njih zauzme kod dužda u Mlecima. I rapski kaptol poslao je 1532. (17. F. Fabjanić, V, L. 25r.) svog nuncija u Mletke "ad pedes illustrissimi Ducali Dominio et coram quocumque alio iudice et iudicio in Alma Civitate Venetiarum". Politički zastupnici puka zvali su se *syndici* (1540., 17. F. Fabjanić, XVII, L. 10v.). *Syndici* su upravljali dobrima *Universitas*, dijelili su općinske pašnjake namijenjene *Universitas* u zakup (1540., 17. F. Fabjanić, XVII, L. 26v.-27r.). Već 1576. (24. K. Fabjanić, XIX, L. 39v.-40r.) imao je utjecaja u nekim odlukama komune kao na pr. ako se radilo o gradnji nekog novog samostana ili o izboru komunalnog liječnika.

Već godine 1534. (17. F. Fabjanić, IX, L. 11r.) opažamo postojanje *fondaca*. *Fondaco* sada nije bio ono što je bio u Mlecima, dakle svratište stranih trgovaca. U Dalmaciji

---

¹³Ambroz KAPOR, Pučko predstavništvo grada i otoka Korčule, *Universitas populi civitatis et insule Curzule*, Forum, XXII (1983).

je *fondaco* bio skladište gdje se čuvalo žito za slučaj opsade grada. Već u XVI. st. *fondaco* je postao središte trgovine žitom, a žito se prodavalo po socijalnim cijenama da bi se smanjila nevolja malog puka.¹⁴ Komuna se brinula o siromasima i promicala socijalne mjere. Mate Šegota bio je na pr. "deffensor et conservator, ut asseruit, pauperum populariorum civitatis Arbensis" (1534., 17. F. Fabjanić, IX, L. 11v.-12r.). *Fonticare* je biralo Veliko Vijeće na godinu dana, a oni su morali dati jamstvo (*piezeria*) (1540., 17. F. Fabjanić, XVII, L. 12r.). *Fondacom* su upravljali vlastelinski deputati koji su uz suglasnost kneza nabavljali žito (1558., 20. J. Zaro, XIV, L. 35v.). Imučni Rabljani ostavili bi *fondacu* poneki iznos u svojoj oporuci kao Jerolim de Nimira 1540. (22. M. Cico, L. 16r.).

Punomoćnici

Crkve i samostani imali su svoje punomoćnike (*procuratores*) koji su s ocima gvardijanima ili priorima, odnosno župnicima i kapelanima upravljali njihovim dobrima i zastupali samostane pred gradskim vlastima. Sada su *commendatores* opatije sv. Petra u Drazi i dr. *sine cura* imenovali punomoćnike koji će upravljati njihovim komendama. Komendator opatije sv. Petra u Drazi bio je mletački humanist Pietro Bembo (1518., 14. Chr. de Thole, II, L. 81r.) koji je opunomoćio rapskog vlastelina Kristofora Cernotu da daje zemlje ove opatije u zakup i sl.

Rabljani u ovom stoljeću više putuju, a osobe koje putuju ili odlaze na neko doba sa Raba običavale bi dati punomoć nekom prijatelju ili rođaku koji su onda vodili njihove poslove. Tako je kanonik Kristofor de Tolle otišao 1528. u Zadar. Prije puta on je dao punomoć svom stricu Dominku (15. F. Terbetius, L. 190r.) da vodi njegove poslove. Rapski vlastelin Marko Zudenigo imao je neke posjede u Zadru. On je dao punomoć Frani Zudenigo da upravlja tim posjedima (1531., 15. F. Terbetius, III, L. 157v.). Punomoćnici nisu uvijek bili vlastelini. Vlastelini Krševan Dominis i Krševan Galzigna dali su 1520. (15. F. Terbetius, III, L. 243r.-v.) punomoć Stjepanu Lentiću, rapskom komoniku (*camerarius*) da ih zastupa u nekoj pamići zbog podjele nekih dobara.

Poneki Rabljani što su živjeli u inozemstvu i tamo se domogli nekog ugleda znali su biti punomoćnici svojih sugrađana. Tako je mladi svećenik Augustin de Hermolais dao punomoć svom bratu Jakovu koji je bio *familiaris* kardinala Aleksandra, biskupa Ostije. Jakov Hermolais trebao je zastupati brata u nekom sporu s apostolskim protonotarom Ivanom Dominisom 1532. (17. F. Fabjanić, V, L. 31r.-32v.).

Mnogi Rabljani slali su svoje punomoćnike u Mletke da ih zastupaju pred tamošnjim organima u svojim sporovima i pamicama (1535., 17. F. Fabjanić, L. 35r.). Kanonik Kristofor de Galzigna dao je punomoć apostolskom protonotaru Nikoli Dominisu,

---

¹⁴O razvitku *fondaca* u XVI. i XVII. st. vidi Ivan PEDERIN, Rapske šume, fontik, universitas i banke s osvrtnom na odgovarajuće ustanove u zadru, *Rapski zbornik*, Zagreb, 1987. str. 131-40; henry SIMONSFELD, *Der Fondaco dei tedeschi in Venedig und die deutsch-venezianischen Handelsbeziehungen*, Bd. I, Stuttgart, 1887.

rapskom arcidjaku koji je bio *familiaris* kardinala Lorenza Campegia da podnese njegovu molbu papi, rimskim sudovima, apostolskoj komori, a također i nekim mletačkim organima (1536., 17. F. Fabjanić, X, L. 33v.-35r.). Mika iz Novalje dao je punomoć Jerolimu Zaro rečenom Sirovica da ga zastupa "coram clarissimis dominis sindicis Dalmatiae", a oni su bili putujući sud za Dalmaciju.¹⁵ Sada uloga punomoćnika sve više sliči ulozi odvjetnika.

Luka Mirković doznao je da je njegov sin trgovac zaustavljen sa svojim brodom od vlasti u Besti u Apuliji i da je dopao tamnice. On je nato dao punomoć Kristoforu Dominisu rečenom Pincin 1540. (17. F. Fabjanić, XVI, L. 27v.-28r.) koji je otputovao u tu luku da se tamo zauzme za svog štitenika. I u ovom slučaju je uloga punomoćnika bila vrlo slična ulozi odvjetnika. No ponekad je uloga punomoćnika bila i drugačija i imala politički karakter. Mate Cico "syndicus populi arbensis" dao je punomoć Jerolimu Zaro da stupi u obranu pučana pred knezom 1540. (17. F. Fabjanić, XVII, L. 10v.). Osoba koja se često pokazivala kao punomoćnik bio je *causidico* Juraj Šegota, dakle odvjetnik (1540., 17. F. Fabjanić, XIX, L. 34r.).

Ivan Radoević uputio je 1543. (17. F. Fabjanić, XIX, L. 34r.) punomoćnika u Mletke da naplati od *Camera armamenti* iznose koje mu je ova komora dugovala za službu na triremi Zaccarije Morosini.

Punomoćnici su ponekad djelovali kao trgovački predstavnici. Rabljanin Jerolim Slavković dao je punomoć senjskom vlastelinu Frani Paviću da naplati od kanonika Frane Žvkovića u Senju jedan iznos dužan za dva stara žita koje mu je Slavković dobavio (1539., 23. F. Jačina, L. 18v.).

Među punomoćnicima naći će se i poneki doktor prava kao Francesco Zanotti, punomoćnik rapskog liječnika Marc'Antonija Pratense 1556. (24. K. Fabjanić, VI, L. 9v.).

Punomoćnici nisu radili besplatno, već su uzimali provizije koje se u ispravama ipak nikad ne spominju.

Porezi

Komuna je naplaćivala poreze, i tu naplatu davala u zakup što je uvijek bilo dobar posao za zakupnike. Kovač Julijan Marožić dobio je sa mesarem Dokulom zakup *datium beccarie* na susjednom otoku Kirku. Ova dvojica odmah su investirali 120 dukata u kupnju stoke. Stoku su kupili njihovi poslovni drugovi (*socius*) Bernardin Jurić i Dokulin sin Frane. *Conductor* naplate poreza imao je u pravilu jednog ili više poslovnih drugova koji su mu pomagali kod naplate dužnih iznosa. Već 1533. (17. F. Fabjanić, VII, L. 19r.) je zakupnik poreza pučanin morao imati jamca što će platiti zakupninu, ako je ne bude mogao platiti on

---

¹⁵Marko ŠUNJIĆ, *Dalmacija u XV. stoljeću*, Sarajevo, 1967, str. 162-66. Sindici su se slali ma levant od XIV. st., au dalmaciju od 1413. Sindike je biralo Veliko Vijeće da pregledavaju računovodstvo kancelarija, te da čuju pritužbe i parnice. Njih se biralo među osobama koje u zadnjih deset godina nisu imali funkcija u Dalmaciji. Sindici nisu mogli podijeliti neku povlasticu.

sam. Takva zakupnička jamstva postala su u slijedećim stoljećima pravilo za one koji su željeli dobiti naplatu poreza u zakup.¹⁶ Naplata poreza davala se u zakup na javnoj dražbi onome koji bi ponudio najveći iznos. Bernardin Škrčić dobio je 1539. (17. F. Fabjanić, XVI, L. 9r.) u zakup porez Novalje za 110 1/2 dukata na četiri godine.

God 1575. (24. K. Fabjanić, XVIII, L. 12v.) znamo na Rabu za porez Novalje, izvozu carinu *trigesimu* i *dazio del vin de la spina*, potom *dacio della becharia* (1580., 24. K. Fabjanić, XXII, L. 48r.).

Rapska crkva

Crkvena vlast u rapskoj biskupiji bila je decentralizirana pa je tako kanonik Mate Piciko kao delegat pape Aleksandra VI. donio odluku da se za 200 dukata obnovi biskupska palača koju je razorio grom (1497., 11. B. Bonzius, L. 3r.-v.). On je objavio papinski breve pred stolnom crkvom "post vesperam". Drugi put su djakoni i mansionariusi na Rabu (1498., 11. B. Bonzius, L. 14v.-15r.) došli pred stolnu crkvu "protestans unanimiter et viva voce contra capitulum Arbensem, videlicet contra dominos canonicos pretendentes obmoveri condam ser Cristofori de Nimira, olim procuratoris dicti capituli velle (?) sive eligere loco ser Cristofori unum procuratorem...". Disciplina svećenstva bila je loša i nije manjkalo razloga za prosvjede i tvrženja.

Kanonici su imali mnoga zaduženja. *Primicerius* Damjan Spalatin, a ne biskup Alvise Malombra našao je punomoćnika stolne crkve i dao punomoć tom punomoćniku, kanoniku Mati Piciku, on je imenovao *decimariuse*, *decimariusa bladi*, *decimariusa vini* i sakristana (1498., 11. B. Bonzius, L. 16v.). Medjutim, ovi *decimariusi* su subinfeudirali crkvenu desetinu na 5 godina (1499., 11. B. Bonzius, L. 47v.-48r.), a ovi njihovi zakupnici morali su dati jamstvo u novcu i imati jamce (1534., 17. F. Fabjanić, VII, L. 3r.). Neki svećenik Petar, Rabljanin, bio je punomoćnik jednog kardinala (1498., 11. B. Bonzius, L. 17v.). Biskup Malombra uzalud se trudio uspostaviti red u svojoj kuriji i prijetio izopćenjem kanonicima koji su stavljali ruke na *novac mense episcopalis* (1498., 11. B. Bonzius, L. 19r.). Biskup je upravljao kaptolom preko svog punomoćnika Kristofora Nimire. Kada je Nimira umro došlo je gotovo do državnog udara (1498., 11. B. Bonzius, L. 20v.-21r.). Kanonici su se sastali u odsustvu biskupa pa su arcidjakon Ante Nimira i *vicarius in spiritualibus* Damjan Spalatin izabrali s kanonicima Ivanom Zudenigom svog plaćenog punomoćnika koji se trebao zakleti kaptolu i položiti prisegu. Njegova je zadaća bila zastupati kaptol pred crkvenim i državnim sudovima. Kaptol je 1532. (17. F. Fabjanić, V, L. 25r.) izabrao bez biskupa kanonika Kristofora Ganzignu i poslao ga "ad pedes illustrissimi Ducali Domini" u Mletke.

Biskup je medjutim ipak sačuvao pravo da daje crkvene nadarbine pa je tako biskup Malombra 1500. (11. B. Bonzius, L. 78v.) dao vremenitu nadarbinu, a to će reći prihode crkve sv. Mihovila svećeniku Marinu Piciko, ali mu je istodobno *expressis verbis*

---

¹⁶Publikacija ad 1. str. 191-203.

zabranio da taj prihod subinfeudira. Investitura je obavljena s mnogo pompe pa je biskup poklonio Piciku prsten i biret, a ovaj je njemu prisegao vjernost i poslušnost.

Sama isprava pokazuje svu biskupovu nemoć. Jer biskup je s nadarbinama morao kupovati neposlušne kanonike. To je tim jasnije ako se zna da je kaptol, a ne biskup, potvrdjivao izbor novog kanonika, kao na pr. Cresanina Stjepana Petrića (1499., 12. D. Hermolais, I, L. 3r.). Izboru se suprotstavio vikar Damjan Spalatin (1500., 12. D. Hermolais, II, L. 2r.), a Petrić se žalio zadarskom nadbiskupu i metropolitu kao vlasti nadležnoj u takvom sporu. Drugom jednom zgodom je biskup Malombra osporio izbor kanonika Martina Picika kod auditora *Sacri Palatii Apostolici* Achille Grassija. Kaptol kanonika opunomoćio je Faustina Terzija iz Brescie utvrdivši da je izbor ovog kanonika uslijedio "de iure et antiqua consuetudine ad dictum capitulum pertinebat et pertinet" (1500., 12. D. Hermolais, V, L. 3r.-v.). Očigledno je da biskup nije bio u stanju da svoju volju nametne kaptolu. Bez obzira na naprijed navedene arciđakona i *decimariuse* 1501. (12. D. Hermolais, II, L. 13r.) u kuriji nalazimo i "gubernatores introitus et redditus", a to su svećenik Petar Fabjanić i njegov brat Kristofor.

Sami kanonici svađali su se među sobom pa je zbog toga papa Julije II. poslao reskript povjerenicima rapske crkve Giovanni Galasso i Mati Zaro zbog tužbe zadarskog svećenika Mirka Mirkovića zbog klevete laika Mate, Petra i Ante Karlotića. Povjerenici su uputili okružnicu "dominis abbatibus, prioribus, prepositis, decanis, archidiaconis, archipresbiteris, scholasticis, cantonibus, custodibus, thesaurariis, sacerdotibus, sacristis tam chatedralium et metropolitarium, quam collegiatarum, canonicis parochialiumque ecclesiarum, rectoribus seu locatentibus eorumque plebanis, viceplebanis, capellanis, curatis et non curatis, perpetuis altaris, ceterisque presbiteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis ..." u Pagu i Zadru. Ova isprava pokazuje koliko se razbujao aparat crkvene vlasti i koliko se u crkvi i oko crkve stvorilo dužnosnika stvorenih tradicijom i ad hoc, a k tome i koliko je sav taj aparat postao nepregledan pa je s njim bilo teško, pa i nemoguće upravljati (1511., 13. M. Piciko, L. 106r.-129r.).

U rapskoj crkvi znatnu je ulogu igrala vrlo utjecajna obitelj Dominis. Ova obitelj imala je veze i poznanstva u Rimu i na dvoru u Budimu. U svakom dalmatinskom gradu boravio je po jedan mletački vlastelin koji bi se tamo trajno naselio, što smo već vidjeli, i po jedan odvjetak obitelji Dominis. U zagrebačkom kaptolu uvijek bi bio po jedan kanonik iz obitelji Dominis (1521., 14/2. C. de Thole, L. 140r.). Jedan član ove obitelji bio je naprijed spomenuti apostolski protonotar i rapski primicerius Ivan Dominis (1536., 17. F. Fabjanić, X, L. 33v.-35r.). Nikola Dominis bio je 1535. (17. F. Fabjanić, X, L. 13v.-14r.) familiaris kardinala Lorenza Compegno. Osim toga on je još bio i *decan* u Trevisu (1542., 17. F. Fabjanić, XVIII, L. 39r.).

Rapski kanonici bavili su se bankarskim i trgovačkim poslovima koje sv. Toma Akvinski nije smatrao posve čistim. Međutim srednjovjekovna krutost u pitanjima kamate ublažena je 1515. kad je papa Lav X. Medici iz bankarske obitelji dopustio umjerenu kamatu. God 1532. (15. F. Terbetio, III, L. 179r.-v.) je rapski kanonik Frane Mirković pozajmio novaca skradinskom vlastelinu Luki Kostičiću koji se naselio na Rabu. Ova dvojica posjedovali su

ribarski brod tipa *grippus* pa je Kostičić založio svoj dio toga broda kanoniku dok vrati dug. Svećenik Aleksandar Šegota je 1526. (17. F. Fabjanić, L. 26v.-27r.) uzeo u zakup naplatu *dazio della pescaria*, a to je bio posao kojim su se obično bavili bankari. Marko Zudenigo dao je 1531. (17. F. Fabjanić, IV, L. 17r.) apostolskom protonotaru Ivanu Dominisu i primiceriusu rapskom Vincenzu Bembo punomoć da iskupe njegove zaloge "a chamara imprestitorum, sive officio Montis" u Mlecima. Inače, iznosi koji su dugovali zakupnici poreza plaćali su se polovica o svetom Petru i Pavlu, a polovica o Božiću (1537., 17. F. Fabjanić, XII, L. 27r.). Punomoćnik stolne crkve Jerolim Nimira prodao je vino od crkvene desetine u Mlecima. Vlastelin Mate Marinellis prodao je to vino na svoj rizik (1537., 17. F. Fabjanić, XIII, L. 1v.-2r.) što je bilo suprotno kršćanskim načelima srednjovjekovne trgovine¹⁷ koja su zahtijevala pravednu raspodjelu rizika i dobiti među poslovnim drugovima.

Kaptol je ulagao novce u "officium imprestitorum ad Montem Veterum" u Mlecima (1542., 17. F. Fabjanić, XVIII, L. 8v.-39r.).

Kazna izopćenja bila je česta na Rabu. Biskup Vincenzo Nigusantio iz Fana izopćio je 1506. (15. F. Terbetio, L. 165r.) zanatliju Ivana Dedića, ne zna se zašto, možda je bio protestant.

Kanonik Kristofor Ganzigna bio je nagao pa se upleo u brojne svadje i pamice. Napokon je izopćen. Izopćenje je objavio punomoćnik kradinala apostolskog legata za Mletke Girolamo Verallo 1536. (17. F. Fabjanić, XI, L. 19v-20v.; 29r.-v.). Neposredni razlog izopćenja bio je to što Ganzigna nije platio porez od svoje prebende kako je to tražio njegov osobni neprijatelj svećenik Ante Piciko. Ganzigna je dao punomoć rapskom kanoniku Jakovu de Hermolais, koji je bio *familiaris* pape Pavla V. da papa poništi ovo izopćenje kod auditora suda *Sacra Rota* u Rimu. Slijedi da je položaj svakog kanonika bio toliko jak i stabilan koliko je on imao veza u predsobljima Rimskog Dvora. Ganzigna je možda pronevjerio novaca od poreza koji je naplaćivao kao moćni kardinal Matteo Contarelli, zakupnik poreza od 1572. Sixto V. naložio je istragu u pitanju njegove djelatnosti kao zakupnika poreza. Ta istraga pokazala je "tante simonie" u koje su bile upletene mnoge

---

¹⁷ Prema mišljenju sv. Tome Akvinskoga pozajmiti novac siromahu je lihva i to nije dopustivo, međutim ako je netko pozajmio novac trgovcu da s njim trguje, pa mu je trgovac vratio glavnicu i dio profita, to nije bila lihva. Međutim, bankar, koji je davao novac u zajam, morao je s trgovcem sudjelovati ne samo u profitu, već i u riziku. Divi Thomae AQUINATIS ... *Summa Theologica, Secunda secundae partis*, Romae, 1886. Quaestio LXXVII, str. 550. Raymond DE ROOVER, *Business, Banking and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe*, Selected Studies, Edited by Julius Kirschner, Chicago and London, 1974, *The Scholastic Attitude toward Trade and Entrepreneurship*, str. 336-345. Ivan PEDERIN, Plodnost novca kao pitanje srednjovjekovnog novčarstva u Dalmaciji, *Numizmatički vjesnik*, X (1989) str. 5-10. Prema sv. Tomi ljudsko društvo trebalo je vojnike i trgovce, ali su ta zanimanja bila u većoj opasnosti da sagriješe pa se zbog toga nisu preporučali svećenicima. Divi Thomae AQUINATIS ... *Summa Theologica, Secunda Secundae partis*, Romae, 1886, Quaest. LXXVIII. Art. IV. str. 548.

ličnosti papinske *Datarie* i među njima zamjenik pokojnog kardinala, kasniji papa Buoncompagni.¹⁸

U pamicama su moćnici u rapskoj crkvi tražili uglednike u Rimu koji će ih zagovarati kod dostojanstvenika Rimske Kurije. Bilježnik Juraj Šegota dao je 1564. (15. F. Terbetio, L. 297) punomoć Colo Brun i Francescu de Prato da ga zastupaju kod apostolskog notara Giorgia de Obertis i auditora Sacri palatii Giovanni Antonio de Trivulzio. God 1526. (17. F. Fabjanić, L. 43r.) dva izabrana suca arbitrali su u sporu između arcidjaka Jerolima Dominisa i natpopa Mate Spalatina zbog uvreda nanesenih jedan drugome u doba poklada u kojima su oni obojica sudjelovali u krabuljama. Poklade su očito bile ne osobito kršćanska zabava.

Nepotizam je prodro i na Rab pa već 1531. (17. F. Fabjanić, IV, L. 17r.) nalazimo na Rabu osim Pietra Bemba, koji je bio komendator opatije sv. Petra u Drazi, još i primicerija Vincenza Bemba. Biskup Vincenzo Nigusantio iz Fana, živio je u Fanu,¹⁹ ali se potrudio da njegov nećak Francesco Nigusantio postane na Rabu kanonik (1542., 17. F. Fabjanić, XVIII, L. 38v.-39r.). Nećak je bio stričev punomoćnik, naplaćivao je iznose koji su se dugovali stricu itd. (17/2. F. Fabjanić, XI, L. 2r.). God. 1559. (24. K. Fabjanić, VII, L. 41r.) na Rabu znamo o nadarbinama drugog jednog svećenika iz Fana - Ottavia Nigusantio.

Kanonici su subinfeudirali svoje nadarbine kao kanonik Kristofor de Tolle, koji je subinfeudirao svoju prebendu Kristoforu Palčiću 1535. (17. F. Fabjanić, X, L. 1v.) za pokovicu žetve.

Svećenici su hodali po gradu oboružani sabljom, nerijetko su sudjelovali u tučnjavama s oružjem kao Ante Piciko koji je ranjen u dvoboju sa Nikolom Mulčićem 1535. (17. F. Fabjanić, X, L. 4v.).

U XV. st. rapski je kaptol činio mnoge poteze i radnje da izbjegne plaćanje crkvene desetine apostolskoj komori.²⁰ Sada su se kanonici naprosto natjecali da postanu kolektori ili subkolektori rapske desetine, pa desetine u Istri ili drugdje kao na pr. Kristofor de Tolle ili primicerij Ivan de Dominis koji je zbog svojih zasluga kao subkolektor u Istri izuzet od nekih poreza (1538., 17. F. Fabjanić, XIII, L. 13v.). Ova služba bila je unosna, a mnogim je kanonicima davala priliku da sklope poznavstva i prijateljstva s uglednim ličnostima iz Rima ili Mletaka. I u Rimu su mnogi kanonici zahvaljivali svoj uspon i položaj kardinala spretnoj politici kupovanja i prodaje najvažnijih položaja u Kuriji.²¹

---

¹⁸Enrico STUMPO, *Il capitale finanziario a Roma fra Cinque e Seicento, Contributo alla Storia della fiscalità pontificia in età moderna (1576-1660)*, Milano, 1985, str. 179.

¹⁹Vincenzo Nigusantio rođen je 1487, za rapskog biskupa posvećen je 1515, ali je došao na Rab tek 1517. On je sudjelovao na Tridentskom saboru, odrekao se biskupske stolice 1569. i umro 1573, Daniele FARLATI, *Illyrici Sacri, Tomus quintus, Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia zagrabienensis*, Mleci, MDCCLXXV, str. 264-70.

²⁰Josip Ante SOLDO, Takse "Servicium comune" kod nas kroz XIV. i polovicom XV. stoljeća, *Arhivski vjesnik*, IX (1966) str. 305-26.

²¹E. STUMPO, Op. cit. str. 172.

Kaptol se sastao 1540. (17. F. Fabjanić, XVII, L. 21r.-v.) i dao punomoć mletačkom vlastelinu Francescu Quirino, te rapskim vlastelinima Kristoforu Cemota i Anti de Cortesiis da odu u Mletke "coram reverendissimis dominis collectoribus, sive exactoribus decimarum per sanctissimum dominum nostrum Papam Paulum tertium" da učine nešto da smanje porezne terete dužne Rimu. Rukovanje novoem od crkvene desetine bilo je uzrokom mnogim pamicama i svađama pa je tako kanonik Kristofor Ganzigna, koji je vodio mnoge pamicice, 1542. (17. F. Fabjanić, XVIII, L. 39r.) tužio primiceriusa Nikolu Dominisa zbog desetine. Kanonik Ganzigna uvijek je trebao novaca jer je bio rasipan, a u tome je mogao slijediti primjer pape Lava X. i mnogih kardinala kojima u to doba nije nikad bilo dosta novaca.²² Izvor i uzrok svim ovim pamicama i svađama valja tražiti u Rimu gdje je papa običavao natjerati ovog ili onog kardinala ili prelata da se odrekne ove ili one crkvene nadarbine da bi upotrijebio prihod te nadarbine u ratu protiv Turaka, u njegovim odnosima s ovim ili onim kraljem gdje su nadarbine bile sredstvo razmjene ili način da papa dobije ovu ili onu povlasticu.²³

Svećenici su bili dobri upravljači dobara odsutnih vlasnika. Tako je Girolamo Badoer odlučio na neko doba napustiti Rab pa je 1541. (17. F. Fabjanić, XVIII, L. 3v.) povjerio Jerolimu Mirkoviću, mansionariusu stolne crkve da upravlja njegovim nekretninama na Rabu. Rapski biskup Vincenzo Nigusantio, koji nije živio na Rabu, već u Fanu, povjerio je mansionariusu Nikoli Čoliću 1541. (17. F. Fabjanić, XVIII, L. 24v.-25r.) upravljanje svim njegovim dobrima na Rabu, a također i dobrima opatije sv. Nikole na Visu. Nigusantio je naime bio "abbas et perpetuus commendatarius" te opatije. Bilo je to doba u koje je Rab preživljavao gospodarsku krizu koja je pogodila sve slojeve društva osim Crkve koja je ostala bogatom, a njezino je bogatstvo u to doba čak i poraslo. Crkva je već tada bila najveći zemljoposjednik otoka.²⁴ Renesansa je dakle bila doba krize u kojoj je jedina Crkva mogla platiti umjetnike. Renesansna umjetnost pokazuje sa svoje strane duboku ćudorednu i duhovnu krizu u koju je Crkva onda bila zašla. Loša disciplina svećenstva uvjetovala je slobodu umjetničkog nadahnuća i rada, a k tome i napuštanje srednjovjekovne ukočenosti i u slikarstvu. U renesansi više nema savjesnog gvardijana koji je slikaru ugovorom dao vrlo precizne naloge kako umjetničko djelo mora izgledati, a ti nalozi bili su toliko precizni da su isključivali svaku slobodu umjetničkog stvaranja i nadahnuća.

Indulgencije i jubileji bili su drugi izvor bogatstva koji je pritjecao Crkvi pa je tako biskup Castro Angelo Zacharia dao 1543. (17. F. Fabjanić, XX, L. 4r.) punomoć, a njegov punomoćnik opunomoćio je dalje mnoge druge i tako su nastali povjerenici "Sacri Jubilei" koji su skupljali priloge u svoj Dalmaciji. Povjerenici za Rab bili su Jakov Karatelić i Juraj Hermolais. Gotovo da bi se moglo reći da su svi rapski svećenici, a bilo ih je onda mnogo, bili

²²Prihodi kardinala nećaka Scipione Borghese penjali su se 1620. na 160 000 škuda godišnje. Taj novac bio je dovoljan za hranu čitavom jednom gradu od 10 000 osoba. E. STUMPO, Op. cit. str. 40

²³E. STUMPO, Op. cit. str. 62.

²⁴U Napuljskom kraljevstvu Crkva je posjedovala krajem XVIII. st. 70% zemlje, E. STUMPO, Op. cit. str. 52.

na ovaj ili onaj način svezani s naplatom desetine. Natpop Mate Spalatin je tako dao kanonicima Petru Fabjančiću i Kolanu Marinellisu, te svećeniku Jurju iz Baške na Krku mjesto kapelana u Neparu. On je za taj posao dobijao dvije kvarte vina, dvije mine žita, jedan star raži, 4 mine prosa i - pravo da naplaćuje desetinu (1544., 17. F. Fabjanić, XX, L. 31v.).

Rapski svećenici koji su živjeli u Rimu dali bi punomoć nekom Rabljaninu da upravlja njihovim poslovima. Jakov de Hermolais, rapski arcidjakon bio je "camerarius secretus ac familiaris continuus commensalis" pape Pavla III. On je 1543. (17. F. Fabjanić, XX, L. 17v.-18r.) opunomoćio svećenika Jurja Karevanica da obavlja njegove poslove na Rabu. Jakov de Hermolais dobio je 1538. (17. F. Fabjanić, Extraord. L. 1r.-v.) od pape nadarbinu na Rabu, a potom i na Osoru, u Zadru, Šibeniku, Splitu, Hvaru, Korčuli (1557., 17/2. F. Fabjanić, XIIa, L. 135r.). Mnogi svećenici su međutim znali ne platiti poreze za svoje nadarbine pa bi ih apostolska komora opomenula ili čak globila (1537., 20. J. Zaro, L. 5v.). Dekan apostolske komore Giovanni della Casa zaprijetio je 1546. (21. D. Spalatin, L. 42r.) *decimariusima* otoka Cresa izopćenjem ako ne pošalju u Rim iznose sakupljene desetine. Natpop Mate Spalatin kažnjen je 1553. (17/2. F. Fabjanić, IX, L. 9r.) globom od 111 perpera. Prema mjesnim tradicijama globe su pritjecale fondu za izgradnju crkava, međutim ovaj iznos globe poslan je u Rim, a punomoćnici za gradnju stolne crkve na Rabu dali su punomoć kanoniku nećaku Francesco Nigusantio da ode u Rim i traži vraćanje toga iznosa u fond za gradnju stolne crkve.

Već 1535. opažaju se prvi znaci strogosti u pitanjima discipline svećenstva i u pitanjima pobožnosti (17. F. Fabjanić, Extraord. L. 1r.-v., 2r.-v.). Arcidjakon Jerolim Dominis i natpop Mate Spalatin zabranili su pod prijetnjom izopćenja "sed non nulli filii iniquitatis postergato penitus Dei timore et amore non flexis genibus coram altaribus sacris stant, sed quod absurdum est visu et auditu versus tergonibus altari accubant, ut solent in visis et plateis in eorumdem animorum grave periculum, Quare ut haec pessima istorum audacia omnino eradicetur et cesset et Deo ac sanctis suis debitus honor impendatur". Iste godine ova dva kanonika bacili su u tamnicu kanonike Aleksandra Šegotu i Antu Piciko "tanquam incorigibilis et nobis penitus inobediens". God 1525. (17. F. Fabjanić, Extraord. L. 5r.) oni su naložili župniku novaljskom Šimi da izopći i prokune pastira Mihu "ob eius dementia et vita inhonesta".

Svećenik Frane Fabjanić tužio je 1545. (17/2. F. Fabjanić, I, L. 12v.-13r.) Aleksandra Šegotu zbog klevete pa je tužbenim zahtjevom tražio njegovo izopćenje. No kazna izopćenja pogodila je samog tužitelja Franu Fabjančića 1548. (23. F. Jačina, L. 25v.) "propter contumaciam et non partitionem mandatorum apostolicorum sibi a reverendissimo legato mandatorum ...". Kanonik Pater Fabjan tužio je dva rimska svećenika zbog svojih posjeda ističući u tužbi "fraus, simoniaca pravitas sive alia illicita pactio, sive corruptella" (1548., 17/2. F. Fabjanić, IV, L. 19r.-20r.). Međutim, i pored toga svećenički je konkubinat bio proširen bar do polovice stoljeća (1552., 17/2. F. Fabjanić, VIII, L. 28v.).

Papa Siksto IV. zabranio je 1478. svim kaptolima da imaju više od 12 kanonika i tu bulu objavio je u Dalmaciji 1479. zadarski nadbiskup Maffeo Valaresso. Njihov prihod nije smio biti veći od 12 florena godišnje. Sada, 1552. (17/2. F. Fabjanić, IX, L. 4v.-5r.) ponovno

se pribjegava ovoj buli da bi se ograničilo bogaćenje i rasipnost kanonika. God. 1553. (17/2. F. Fabjanić, IX, L. 7r.-v.) opaža se k tomu i obnova disciplinske strogosti pa je biskup Vincenzo Nigusantio po nalogu legata pape Julija II. zaprijetio neposlušnim svećenicima izopćenjem prenijevši svoja ovlaštenja na rapskog natpopa i arcidjakona kojeg su svećenici morali slušati (1553., 17/2. F. Fabjanić, IX, L. 7r.-v.). Natpop Mate Spalatin je ipak globljen te iste godine, no ovaj put je globa pritekla fondu za gradnju stolne crkve.

Disciplinske mjere pogodile su 1548. (23. F. Jačina, L. 2v.-3r.) one svećenike koji su imali priležnice, a tih nije bilo malo. Oni su morali otpustiti priležnice, a morali su platiti 50 libara globe za svakog sina ili kćer rođenog iz takvog konkubinata. Natpop Mate Spalatin otpustio je kancelara biskupske kurije Franu Fabjanića 1549. (23. F. Jačina, L. 14r.) jer je krivo optužio, a 1552. je čak pokrenuo niz pamica (23. F. Jačina, IV, L. 36 r.) protiv svećenika koji su imali priležnice. Sve ove mjere poticale su od Tridentskog koncila. I Francesco Nigusantio, kanonik i vikar svoga strica biskupa kaznio je 1554. (24. K. Fabjanić, IV, L. 32v.-33r.) "duos prelatos minores rebelles" na Rabu. U Crkvi se zavodila stroga disciplina. God. 1562. (24. K. Fabjanić, X, L. 31v.-32v.) vikar Francesco Nigusantio posjetio je kanonika Dominika Veselinica, pozvao se na Tridentski koncil i na autoritet kardinala Sabella i opomenuo ga na mnogo strožu disciplinu.

Te mjere podigle su ugled Crkve jer narod je prijekim okom motrio sve što se događalo s prebendama i oko njih, pa je Kolan Šegota kao punomoćnik Universitas podnio duždu molbu 1569. (24. K. Fabjanić, XIII, L. 23r.) "de non dandis alienigenis et alicui alteri possessionibus beneficiorum ecclesiasticorum in hac sua civitate vacantium nisi civilibus huius sue civitatis arbensis".

Novi biskup Blaž Sidinić iz Zadra samo što nije izopćio kanonika Ivana Zudeniga zato što je udario šakom u lice vlastelina Kristofora Spalatina 1582. (24. K. Fabjanić, XXIII, L. 5v.-6r.).

Redovi

U XVI. st. nalazimo na Rabu od muških redova franjevoce i dominikance. Samostan sv. Andrije bio je utočište vlastelinskih kćeri iz Raba (1526., 15. F. Terbetius, L. 108 r.). Trećoreci pokornici imali su samostan sv. Ante na Kavdanču, a i klarise su imale svoj samostan na Rabu.

God 1560. (24. K. Fabjanić, IX, L. 14r.) došlo je do fuzije bratovština sv. Andrije Maloga i Presvetoga križa na Rabu pa su se na kongregaciji čuli prijedlozi da se osnuje i jedan samostan za kćeri pučana, ako je samostan sv. Andrije bio samo za vlastelinske kćeri. Vlastelinske kćeri, koje bi se zaredile donijele bi svom samostanu miraz - "offertorium sive helemosina solita dari consueta ducatorum quinquaginta" (1540., 17. F. Fabjanić, XVI, L. 39r.).

Benediktinska opatije sv. Petra u drazi bila je već u XV. st. komenda (1519., 14/2. Chr. de Thole, L. 97r.). Ova opatija bila je povezana sa San Marco u Mlecima (1521., 14/2. Chr. de Thole, L. 169r.) pa su snjom upravljali punomoćnici sv. Marka.

Na Rabu se opaža i nazočnost pustinjaka (1534., 14/1. Chr. de Thole, L. 170r.-171v.) o kojima se u XV. st. na Rabu ništa ne zna, ali su oni bili prošireni u okolici Šibenika. Pustinjaci su se naselili kod sv. Frane na Campo Marzio (1533., 14/2. Chr. de Thole, L. 177v.) i nisu živjeli kao individualni pustinjaci na pustim mjestima kao u okolici Šibenika i nekim otocima u XV. st. (1523., 15. Terbetio, Test. L. 98r.-v.).

Redovnice su primale i siromašne djevojke izbjeglice bez sredstava za život kao Jelenu Bergović iz Posedarja kraj zadra koja je bila "nuda, piena di pedochi et abandonata de la propria madre" (20. J. Zaro, II, L. 3r.). Ova djevojčica od sedam godina postala je "fratelcha" Sv. Frane di Bare.

Redovnička disciplina bila je ovo doba krize u Crkvi mnogo bolja negoli u kaptolu. God. 1558. (20. J. Zaro, XIV, L. 4r.) stigao je u samostan sv. Frane na Rabu minister pokrajine Dalmacije redovnika trećoredaca i izabrao sa kapitulom ovog samostana koparskog vlastelina Dominika de Guardis "partecipem et singulorum sue religionis suffragiorum et omnium (?) oracionum divinorum, quo officiorum (...?) elimosinarum, peregrinationum, vigiliarum, abstinentiarum et meditationum omnium denique spiritualium ac bonorum operarum".

Ministri pokrajina nadzirali su disciplinu u redovnika, a i njihovu naobrazbu. Minister pokrajine Dalmacije Michele Vulpus bio je "sacrarum litterarum professor" (1570., 24. K. Fabjanić, XIII, L. 49r.-v.). Redovnik Egidio Dragan iz Pule bio je 1571. (24. K. Fabjanić, XV, L. 11r.-v.) "Sacrae Theologiae professor et comissarius generalis Dalmatiae, Histriae fratrum conventualium". U samostanima bi se uvijek našao poneki učeni redovnik, a magister Franciscus Crasso u sv. Ivanu na Rabu bio je 1574. (24. K. Fabjanić, XVIII, L. 26r.) "baccalarius". Otac gvardijan sv. Ivana bio je fra Šime Ricus 1582. (24. K. Fabjanić, XXIII, L. 48r.). I on je bio "sacrae theologiae magister".

Samostani nisu bili zahvaćeni razvratom i neposluhom koji su, kako naprijed vidjesmo, zahvatili kaptol. Pa ipak, ti samostani nisu više bili žarišta vjere iz kojih se širila mistička pobožnost u XV. st. i u njima se nisu više nalazili strastveni propovjednici koji su kao Girolamo Savonarola osuđivali razvrat svjetovnih svećenika u XV. st. Međutim, sukob redovnika i svjetovnog svećenstva, koji nam je u Italiji poznat kao sukob Girolama Savonarole i pape Aleksandra VI. poznat je na Rabu i prije Savonarole.

Hodočašća

Učestalost i karakter hodočašća pomoći će nam da sačinimo sliku i karakter pučke pobožnosti na Rabu. U XV. st. su mnogi rapski hodočasnici odlazili u Rim zbog pokore koju su im zadali njihovi ispovjednici. Odlazili su u Rim, u Assisi, Recanati, Santiago de Compostela, a neki čak i Svetu zemlju. Ova hodočašća igrala su neku ulogu i u razvitku hrvatskog humanizma.

God. 1499. (11. B. Bonzius, L. 67 v.) Jelena, udovica Kolana Marinellisa odredila je u svojoj oporuci iznos da se plati jedan hodočasnik koji će otići u Rim za spas njezine duše. Bilo je to hodočašće "per procuracionem". Stana "masara, sive pedesqua" zanatlije Ante

Belotića otišla je 1500. (11. B. Bonzius, L. 81 v.) sama na hodočašće u Rim. Mate Pasturano krenuo je u skupini hodočasnika u Rim "ad sanctum jubileum et ad aliis indulgentis" 1560. (12. D. de Hermolais, II, L. 5r. i 7r.-8r.). Bogati trgovac Andrea Zimalarcha iz Mletaka, koji se naselio na Rabu, ostavio je u svojoj oporuci znatniji iznos novca da se pošalje jedna žena u Assisi (1506., D. de Hermolais, II, L. 49r.).

Međutim, već u prvom desetljeću XVI. st. nalazimo mnogo oporuka u kojima se ne ostavlja iznos novaca za hodočasnika koji će otići u Rim "per procuracionem", kao je to u XV. st. bilo gotovo pravilo. Međutim jubilej kao 1522. (14/1. Chr. de Thole, L. 111r.-112v.) i drugi jubileji uspjeli bi privući stanovit broj hodočasnika iz Raba u Rim. Redovnik Bernardin iz Požege krenuo je 1521. (14/2. Chr. de Thole, L. 26v.) u hodočašće čak u Jeruzalem, a Zorko Zorić iz Raba sastavio je 1516. (15. F. Terbetius, Test. L. 262 r.) oporuku "intendens ire ad sanctum Jacobum de Galatia": I arciđakon Ivan Dominis odredio je u svojoj oporuci iznos s kojim će se platiti hodočasnik što će ići u Sv. Mariju u Loretu 1532. (17. F. Fabjanić, Test. L. 1r.), a drugi iznos za hodočasnika Gospi u Zadru. Pobožni franjevac Pavao Pavlaković sačinio je 1537. oporuku (17. F. Fabjanić, Test. II, L. 18r.-v.) "post professionem suam toto tempore fuisse in Terra Sancta Hierusalem". 1550. je Katarina Žuljica (17. F. Fabjanić, Test. IV, L. 36r.) sastavio oporuku "desiderando andar conseguir plenario remission deli peccati al presente jubileo di Roma".

Nesklonost slanju hodočasnika "per procuracionem", dakle plaćenih hodočasnika vidi se u slučaju vlastelina Jurja de Marinellisa koji je izopćen jer je poslao hodočasnika "per procuracionem" slijedeći odredbe oporuke svoje žene Katarine (17/2. F. Fabjanić, VIII, L. 29v.).

Međutim, u toku prve polovice XVI. st. hodočašća je sve manje u instrumentima, a u drugoj polovici stoljeća ona posve nestaju u izvorima.

Za mnoge hodočasnike jubilej je bila prilika da malo putuju i vide Rim i može se pretpostaviti da je bilo mnogo slučajeva u kojima je zadovoljstvo putovanjem bilo važnije od pobožnosti i potrebe za pokorom. God. 1546. (17/2. F. Fabjanić, I, L. 97 r.) vlastelin Frane de Nimira izabrao je punomoćnika koji će upravljati njegovim dobrima s obzirom da je on "intendens ab hec civitate discedere et ad diversa mundi partes, prout asseruit, se transferre". Drugi, kao Pavao Mravić (1549., 17/2. F. Fabjanić, V, L. 31r.) krenuli su u Mletke da se žale zbog odluke nekog rapskog suda. Ivan Simplicia otputovao je 1551. (17/2. F. Fabjanić, VII, L. 10r.) u Apuliju, možda zbog poslova, a tako i Klara udovica Mate Saladina (17/2. F. Fabjanić, VIII, L. 30v.). Kanonik Nikola Čolić izabrao je punomoćnika (1553., 17/2. F. fabjanić, IX, L. 24r.) "intendens iter suum Venetiam versus amipere". Svećenik Jerolim Mirković krenuo je u Rim 1549. (24. K. Fabjanić, II, L. 15v.), a *aromatarius* Lodovica di Aquila (1565., 24. K. Fabjanić, XII, L. 36v.) otputovao je u Parmu, Augustin Hermolais u Rim (1579., 24. K. Fabjanić, XXII, L. 27v.).

Nema sumnje, poslovno putovanje ili putovanje zbog zabave, u velikoj je mjeri nadomjestilo hodočašće pa je tako Rab sačuvao svoje dodire s inozemstvom i prije svega s talijanskim gradovima. Rab prema tome nije bio izolirana i zatvorena sredina, a more je

vezivalo Rab s najvažnijim talijanskim gradskim središtima i te su veze znatno sudjelovale u razvitku kulture renesanse i baroka u Rabu i uopće u Hrvatskoj.

Bratovštine

Bratovštine su u XV. st. bile žarišta socijalnog nezadovoljstva i nemira, bile su središta mističke pobožnosti i stajale su pod snažnim utjecajem redova.

Ove bratovštine nastavile su sa svojim postojanjem u XVI. st. ali se u njima neće više naći znakovi mističke pobožnosti i mističkog žara koji je prožimao njihovo članstvo u ranijim razdobljima. Gastaldi sv. Kristofora batitorum, što je bila najvažnija bratovština mistike²⁵ (1501., 12. D. hemolais, II, L. 17r.-v.) sada daju zemlje bratovštine u zakup, dakle upravljaju imovinom bratovštine, no kao da se više nitko ne brine o duhovnom životu njezinih bratima. Bogati mesar i bankar Dokula bio je među zadnjima koji je 1526. (14/1. Chr. de Thole, L. 143r.-145v.) odredio iznos u korist bratovštine u svojoj oporuci. Bratovštine su nakupile znatne posjede u ranijem stoljeću, pa su postale gospodarskim poduzećima s punomoćnicima i gastaldima što su vodili njihove poslove i davali zemlje u zakup (1518., 14/2. Chr. de Thole, L. 27r. i 83v.).

Među gastaldima i punomoćnicima bratovština nalazi se sada sve više vlastelina, a njihove zemlje uzimlju u zakup poduzetnici-svećenici i brinu se da se te zemlje dobro obrađuju (1521., 14/2. Chr. de Thole, L. 139v.). No bratovštine i dalje posjeduju grobnice u koje i sada pokopavaju svoje preminule bratime. To je u ranijem stoljeću bila jedna od njihovih najvažnijih zadaća (1518., 15. F. Terbetius, III, L. 213r.). Bratimi su i dalje plaćali "helmosinu", a to je iznos novca potreban da netko bude primljen (15. F. Terbetius, III, L. 35r.).

Bratovštine su davale novce u zajam pa je tako neka Matija ostavila u svojoj oporuci kuću bratovštini sv. Kristofora kojoj je dugovala neki iznos (1534., 17. F. Fabjanić, Test. II, L. r.-v.). Još uvijek je bilo mnogo ljudi koji su u prvoj polovici XVI. st. ostavljali svoju imovinu ili jedan dio te imovine bratovštinama kao *mansionarius* stolne crkve Petar Kašić 1537. (17. F. Fabjanić, Test. II, L. 18v.-20r.). među oporučiteljima u korist bratovština nalaze se i siromasi kao Barica Bilinić koja je u svojoj oporuci ostavila 10 novčića i minu raži u korist bratovštine sv. Mate (17. F. Fabjanić, Test. III, L. 14v.-15r.).

Gastaldi i punomoćnici imali su nadležnosti u vođenju poslova bratovštine, međutim važnije odluke, kao na pr. prodaja nekog dobra ili nekretnine bratovštine, donosile su se "cum voluntate et consensu multorum fratrum dicte fraternitatis ibidem congregatum". Kongregacija bratovštine Presv. Tijela sazvana je na zahtjev gastalda vlastelina Kristofora Cemote i Luke Mirkovića 1534. (17. F. Fabjanić, VII, L. 4r.).

---

²⁵ Bičevalačke bratovštine osnivaju se u Zadru 1211, u Dubrovniku 1215, u Kotoru 1298. na Korčuli 1301, i samo ponegdje se drže do XVI. st. Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991, str. 223.

Sve rapske bratovštine XV. st. bile su vjerske bratovštine, no bratovštine sv. Marije bila je bratovština brodograditelja. Mnoge bratovštine ugasile su se početkom XVI. st. Pa ipak, 1554. (17/2. F. Fabjanić, X, L. 36v.-37r.) "patroni de navilii et barche di peotta" sastali su se u kući Marka Čolića i Ivana Simplicije i odlučili da obnove ugasnulu bratovštinu sv. Nikole. Ovi kapetani i brodovlasnici odlučili su se da dadu prilog od po dva novčića po svakom putovanju u korist bratovštine, a toliko novaca morao je priložiti i svaki "garzon", dakle momar za svako putovanje. Ove iznose valjalo je platiti gastaldima. "Patroni" brodova morali su smanjiti momarima plaću u iznosu novca koji se dugovao bratovštini. Ova dva iznosa plaćala su se prije nego što će brod isploviti. Svaki bratim morao je platiti 12 novčića i jednu libru voska da bude primljen u bratovštinu. Vosak se davao za svijeće koje su se palile kad bi neki bratim umro. Kapetani i brodovlasnici, koji su donijeli ove propise, prosljedili su ih knezu koji ih je potvrdio dodavši da svaki bratim duguje bratovštini jedan novčić za slučaj smrti nekog bratima. U bratovštinama se sada opaža pad pobožnosti uz istodobnu orijentaciju prema zanatima, sve ako su brodograditelji imali svoju bratovštinu i u XV. st. na Rabu.

Bratovštine su svojim bratimima pružale i pravnu zaštitu.²⁶ U jednom slučaju žena je napustila muža koji ju je zlostavljao i vratila se ocu ponijevši sobom i svoj miraz (1557., 24. K. Fabjanić, VI, L. 22v.-23r.). Muž je došao za njom, molio je da mu oprost i ona mu se vratila, ali nije donijela svoj miraz pa je odlazila u očevu kuću ako je trebala čistu košulju. Muž se onda obratio bratovštini za pravnu pomoć i bratovština je intervenirala njemu u korist jer su ti odlasci u očevu kuću bili sablažnjivi i uvreda mužu.

U drugoj polovici stoljeća opaža se želja da se bratovštine obnove, da ojačaju i da se preoblikuju. Osim što je obnovljena bratovština sv. Nikole bratovštine sv. Ante Maloga i Presvetog Raspela u Suzama sjedinile su se 1560. odlukom njihovih gastalda, a ne kongregacije koja se očigledno nije rađo sastajala (24. K. Fabjanić, IX, 4v. i 14r.). Gastaldi koji su odlučili o ujedinjenju njihovih bratovština 17. srpnja 1560. sazvali su kongregaciju 32 bratima ovih dvaju bratovština 15. prosinca 1560. pa je tada "coram quibus porrecta fuit scriptura infrascripta parte ut dicitur dominum nobilium arbensium producta, qua per me, notarium eis perlecta et illi hoc sermone explanata, ad bussulum et balotas ipsam acceptaverunt, laudaverunt et aprobaverunt, tanquam bonam et ipsi gratam cum additione in calce scripture predicte apposita esse ...". Nova ujedinjena bratovština imala je dva gastalda, jednog plemenitog, a jednog pučanina kao i ranije. Ova je birala kongregacija na razdoblje od dvije godine. Osim ovih gastalda izabrana su dva "velika gastalda" i dva gastalda pučanina, svi na po jednu godinu.

Bratovštine su u XV. st. bile žarišta socijalnog i političkog nezдовоľjstva, oporbe protiv vlasti vlastelina, kasnije su postale središte mističke pobožnosti da bi potkraj XVI. st. postali pretežito zanatske bratovštine i napokon politički organizmi potrebni za poboljšanje gradske uprave. Osim Velikog Vijeća, u kojem se opaža početak političke apatije, sada se pojavljuje još *Universitas populi*, a potom i ujedinjena bratovština Presvetog Suznog Raspela i Sv. Ante Maloga. Dok su redovi vršili snažan utjecaj na bratovštine u XV. st. sada

---

²⁶Franjo ŠANJEK, Op. cit. str. 218-19. uspoređuje bratovštine s današnjim sindikatima.

bratovštine nadzire knez koji odobrava njihove matrikule. Ukratko - u drugoj polovici XVI. st. bratovštine su preoblikovane pa su postale političke organizacije. No one su ujedno bile i zanatske organizacije. Mleci, koji su u XV. i u prvoj polovici XVI. st. vladali gradom preko Velikog i Malog Vijeća, sada su proširili svoj politički utjecaj na bratovštine i *Universitas populi* s jedne strane, a s druge na *fondaco*. Oni su u ove nove političke korporacije primile i stanovit broj pučana. Ovaj razvoj biti će još izraženiji poslije reformi generalnog providura u Dalmaciji i Albaniji i kasnijeg dužda Francesco Molino počam od dvadesetih godina XVII. st.²⁷

Gostinjci

Osim gostinjca sv. Katarine koji je osnovan u XV. st. godine 1521. (14/1. Chr. de Thole, Test. 101r.) nalazimo još i gostinjca sv. Nikole na Rabu što je možda bio lazaret (1526., 14/1. Chr. de Thole, 143r.-145v.). Lazaret je u Dalmaciji bio u srednjem vijeku leprozorij. Počam od XVI. st. lazaret je u Dalmaciji gostinjac za trgovce sa svojim propisima i sa svojim plaćenim funkcionerima, dakle ono što je u Mlecima bio *Fondaco*.²⁸

God 1530. (15. F. Terbetius, L. 273r.) spominje se i gostinjac *Sacratissimi Corporis Christi* kao ustanovu istoimene bratovštine. To je bilo nahodište i sirotište za siromašnu djecu bez sredstava za život. Gostinjcima je upravljao prior, kao gostinjcem sv. Katarine u Polju 1511. (15. F. Terbetius, Matrimoni, L. 225r.). Jerolim Zudenigo bio je povjerenik (*commissarius*) gostinjca sv. Nikole 1551. (22. M. Cico, XII, L. 183r.-v.) a Šime de Marinellis bio je "rector bonorum hospitalis s. Nicolai de Arbe" god. 1522. (22. M. Cico, XIII, L. 193v.). Ovi gostinjci bili su u pedesetim godinama XVI. st. u nadležnosti kneževoj i Jerolim Zudenigo otišao je u Mletke da se žali u jednoj parnici zbog njegovih akcija u gostinjcu. Međutim u parnici zbog priorata gostinjca Presvetog Tijela Isusovog odlučio je 1578. (24. K. Fabjanić, XXI, L. 36r.-v.) biskup, a ne knez.

Duhovni život na Rabu u XVI. st.

Rapska crkva bila je u XVI. st. znatna gospodarska organizacija, ali je njezin duhovni život pokazivao mnogo praznina. Biskupi su bili odsutni iz svoje biskupije, kanonici su bili elegantno odjeveni, pohlepni na novac, bili su rentijeri koji su olako trošili novce, obavljali su obično više od jedne funkcije u kaptolu i borili su se u mnogobrojnim sitnim parnicama za časti, titule, prihode. Kanonici su imali svoje punomoćnike, prijatelje ili rođake u Rimu, a ti prijatelji sjedili su u predsobljima moćnih i utjecajnih kardinala. U prvoj polovici XVI. st. opaža se znatno opadanje duhovnosti i siromaštvo vjerskog života.

Pa ipak, već 1527. nalazimo ovitak svežnja "prothocollorum" bilježnika (17) Frane Fabjanića. koji je bio svećenik, motto "Cum mundus militat sub vana gloria cuius prosperitas est transitoria", a potom "Dificile est: ut non sit superbus, qui dives est." Iz ovog mottoa struji

---

²⁷ Publikacija ad 1. str. 47 ff.

²⁸ Vidi bijl. 14.

duh Tridentskog sabora i protureformacije. No godina je znatno ranija što kaže da je Hrvatska imala ne samo autohtone korijene humanizma, već i protureformacije. Ispraznost i pohlepa rapskih kanonika za novcem izazvala je ovog svećenika da se zamisli i da se približi duhu Evandjelja. U to doba i dalje su s Raba odlazili hodočasnici u Loreto, Rim i dr. God. 1532. napisao je Frane Fabjanić na ovitak Liber protocollorum sextus "Frustra enim manus ad Deum tendit qui posse suo: Manus ad pauperes non extendit." Kreposno siromaštvo postajalo je uzorom rapskih svećenika.

Upada u oči razlika u načinu mišljenja malog svećenika koji je odlazio na hodočašća i sjaja biskupske kurije sa svojim brojnim finansijskim pothvatima oko davanja poreza u zakup. Ovdje ovalja spomenuti i oporuku siromašne Barice Bilinić koja je u svojoj oporuci ostavila 10 novčića i minu raži (1540., 17. F. Fabjanić, Test. III) u korist bratovštine sv. Mate s kojom je za života bila povezana. U Liber protocollorum septimus (1533.) isti je bilježnik zapisao i pohvalu sv. Grguru Velikom papi - "S. Gregorius, Gloriosus est viam tacendo fugere quem respondendo superare." Nadalje je na ovitku osme knjige napisao "Haec vita presens beata esse non potest, quia multis malis subiecta est per corpus". Umjesto metafizičke misli ovog motto čitamo u devetoj knjizi (1534.) "Inter res temporales fama est praecursor". Ovdje je bilježnik zamijenio metafizičku misao s idealom vremenitog poštenja. Kršćanske vjera i samilost igraju političku ulogu u motto desete knjige 1535.) "Charitate et benivolentia civium civitatem oportet esse septem et non armis". Pobožnost protureformacije tražila je užu suradnju između Crkve i države što se već vidilo u načinu na koji su bratovštine počele igrati političku ulogu. U motto devetnaeste knjige napisao je ovaj bilježnik, koji je tada bio kancelar biskupske kurije obnovu misli sv. Augustina u djelu "De Civitate Dei" s kojim je ovaj crkveni otac osudio poganski Rim. F. Fabjanić je napisao 1542.: "Remota iusticia, quid sunt regna nisi magnum latrocinium". Kasnije, 1543. napisao je na ovitku dvadesete knjige maksimu sv. Grgura Velikoga pape: "Si passio Christi ad memoriam reducitur, nihil est quod equo animo tolleretur".

Ovdje valja spomenuti ne mali broj oporuka u korist sinova ili unuka, ukoliko bi se oni htjeli zarediti za svećenika kao štoje pobožni Zorko Zorić, koji je 1516. (15. F. Terbetius, L. 262r., 264r.-265r.) napisao oporuku "intendens ad sanctum Jacobum de Galatia proficiscor", a slično i Magdalena Garbin.

Svećenik Dominik de Tolle sastavio je svoju oporuku 1534. (17. F. Fabjanić, VIII, L. 15v.-16r.) i u njoj će se naći mnogo teološke sentencioznosti: "Cum mors et vita in solo creatore consistunt et cuilibet mors certa incerta vero hora ipsius sit. Ideo vogolandum est, quia sicut scriptum est dies mortis sicut fur nocte ita veniet et propterea premeditata extremo peregrinationis sue die ...".

Crkve su bile dobro posjećene i svaki je posjetitelj imao u crkvi svoje mjesto. Ako bi umro njegovi su nasljednici to mjesto prepuštali drugome (23. F. Jačina, II, L. 24v.).

Obitelji i položaj žene

Žena nije imala pravnu sposobnost i nju je zastupao muž u skladu s teologijom apostola Pavla u pitanjima braka.

Patricij Kristofor de Dominis sastavio je svoju oporuku 1478. (12. D. Hermolais, I, L. 9v.-10r.). On je u toj oporuci odredio da će njegova žena imati plodouživanje njegove imovine "dum duxerit vitam honestam et vidualem". Ukoliko bi se njegova udovica željela predati dobit će svoj miraz i 500 libara od imovine pokojnog muža. Medjutim, Ivan Paštrović ostavio je svu svoju imovinu svojoj ženi (1545., 17. F. Fabjanić, Test. III, L. 40v.), ali uz uvjet da se ne preuda. Eufemija Plavšić sastavila je oporuku i ostavila svu svoju naslijedjenu imovinu mužu "dum duxerit vitam vidualem" da bi muž s tom imovinom odgojio njezinu kócer Francicu iz prvog i Margaritu iz drugoga braka (1502., 12. D. Hermolais, II, L. 39v.).

Roditelji, koji su ostavljali svoju imovinu djeci znali su tu ostavštinu uvjetovati poštenjem života svoje djece kao Marija, žena zidara Martina 1522. (14/1. Chr. de Thole, L. 111r.-112v.). Drugačije je svoju imovinu ostavio vlastelin Marin Lentić 1529. (14/1. Chr. de Thole, L. 158r.-159v.). On je svojoj ženi ostavio vinograd i neke ovce, a kuću je ostavio služavki Janji. Drugu kuću ostavio je Mariji, kóceri zidara Jurja. U ovom slučaju može se pretpostaviti da su ove dvije bile njegove prikeznice.

Osorska vlastelinka Katarina Draža pokrenula je spor zbog svog nasljedstva. Njezin muž dao je 1502. (12. D. Hermolais, II, L. 42v.) punomoć dr. Bartulu Končići, ali temeljem ovlaštenja svoje žene. To znači da je žena imala pravnu sposobnost koja je medjutim bila ograničena. Katuša, žena Franula Terkovića postupala je sama pa je 1523. (14/2. Chr. de Thole, L. 177r.) prodala neka svoja prava na jednu zemlju svom šurjaku. Cicilija, žena čiji je muž bio pomorac i odsutan dala je u njegovoj odsutnosti zemlju u zakup (1535., 17. F. Fabjanić, X, L. 4r.) što znači da je ona u odsustvu muža imala punu pravnu sposobnost pa je bila privremena glava obitelji. I medju punomoćnicima naći će se poneka žena kao Dominka, sestra zanatlje Ilije koji je vodio neke bratove poslove u Mlecima 1537. (17. F. Fabjanić, XIII, L. 2v.).

Udovica je uživala punu pravnu sposobnost pa je Jurica, udovica Bartula Pasturano otputovala u Mletke zbog pamice s nasljednicima Pavla Zanchi u kojoj je 1523. (14/2. Chr. de thole, L. 182r.) odluku trebala donijeti *Quarantia* u Mlecima. Marija, udovica Nikole Stančića, emancipirala je 1534. (17. F. Fabjanić, VIII, L. 24r.) svoje zakonite i punoljetne sinove "a sua manu et matema potestate" koja je sada bila jednaka očinskoj vlasti.

Ženin miraz valjalo je čuvati i on se mogao prodati samo s dopuštenjem kneza u slučaju nevolje, siromaštva i sl. (1531., 15. F. terbetius, III, L. 125r.-126r.). Pa ipak, žene su mogle dio svog miraza pridodati mirazu kóceri koja se udavala, a miraz joj je davao otac, kako je to učinila Dominka, žena zidara Petra Valente (1520., 15. F. Terbetius, III, L. 274r.). Miraz se naslijedjivao poslije majčine smrti. Svećenik Jerolim Mirković dao je svoju sestru Magdalenu za Bernardina Sučića i dao joj jedan dio očeve imovine i dio miraza pokojne

matere (1523., 15. F. Terbetius, III, L. 366v.). Katarina Cemota podijelila je u svojoj oporuci 1520. (15. F. Terbetius, III, L. 83r.) svoj miraz medju tri osobe.

I žene izbjeglica vodile su poslove svojih muževa kao Katarina, žena Benka Zelića 1539. (17. F. Fabjanić, XV, L. 4v.).

Peruča, udovica Ante Žvičića, uzela je sa svojim sinom Ivanom zemlju u zakup 1540. (17. F. Fabjanić, XVII, L. 30r.). Franica, udovica Krševana Ganzigna, trgovala je vunom (1544., 17. F. Fabjanić, XX, L. 42v.). Jerolim Nimira dao je sa svojom ženom Beatrice jednu zemlju u zakup (1556., 24. K. Fabjanić, VI, L. 10r.).

Franceschina, kćer pokojnog Bernardina Malvasia, nastavila je voditi trgovačke poslove svoga pokojnog oca (1563., 24. K. Fabjanić, XI, L. 15v.) kao "mulier sui iuris", iako nije bila udata. Jerolim Ganzigna da o je punomoć Gaudenciji, "fanteschi", dakle služavki patricijske matrone Benevente de Patris sa Cresa i ovlastio je da naplati u Lovranu neke iznose za tkanine koje je on prodao (1565., 24. K. Fabjanić, XII, L. 11v.).

Žene su se često bavile znatnim trgovačkim poslovima na Rabu u XVI. st. Istaknuta žena, koja se bavila trgovinom, bila je Margarita Cemota, vlastelinka. Ona je trgovala tkaninama (1570., 24. K. Fabjanić, XIV, L. 30v.-31r.).

Margareta Crnica je 1569. (24. K. Fabjanić, XIII, L. 25r.) čak zastupala svog muža pred krčkim knezom. Diana, žena Mate Boškaina, prodala je u muževljevoj nazočnosti svoj brod 1570. (24. K. Fabjanić, XIV, L. 9v.), a muž nije u tom poslu ni na kakav način sudjelovao.

Miraz se smatrao osiguranjem žene za slučaj udovištva ili rastave i nije se mogao trošiti.²⁹ Prema odredbama statuta žena je mogla raspolagati svojim mirazom samo u oporuci ako je imala zakonite djece. Preljubnica nije imala nikakvih prava prema mužu, ali je imala prava na miraz. No ako je muž napustio ženu bez njezine krivnje ona je imala pravo na alimentaciju koju je muž morao plaćati.³⁰ Rabljanka Katarina Pincin, žena Cesara Piovani iz Milana dala je punomoć korčulanskom kanoniku Jerolimu de Hermolais da dade uhititi njezinog muža koji ju je napustio i pobjegao (1526., 17. F. Fabjanić, II, L. 27v.-28r.).

Na Rabu nalazimo žene i kao izvršiteljice oporuke kao Bunica, žena Ivana Dražia 1526. (15. F. Terbetius, III, L. 62r.).

Muška zakonita djeca imala su prednost kod oporuka kao muški nećaci Katarine Zaro koje je umrla 1528. i nije bila udata (15. F. Terbetius, Test. L. 156r.-v.). Medjutim i ženska djeca naslijedjivala su nekretnine (1528., 15. F. Terbetius, Test. L. 166r.-169r.). Udavače, koje su primale miraz, obično bi se tom prilikom odrekle svog očinstva i materinjstva (1514., 15. F. Terbetius, Matr. L. 58r.-59r.).

Vlaj Stjepan Škrbić, koji se naselio na Rabu dao je punomoć uime svoje i svoje majke Margarite "olim pannis venderigolam" (1526., 17. F. Fabjanić, II, L. 38v.). Čini se da je

²⁹Ugo INCHIOSTRI, Il diritto matrimoniale e gli usi nuziali in Dalmazia (con riguardo a un "ordo dotibus et nuptiis Ragusii del sec. XIII), *Archivio storico per la Dalmazia*, anno III (1928) fasc. 27. str. 111 i 25.

³⁰Ugo INCHIOSTRI i G.A. GALZIGNA, Gli statuti di Arbe con prefazione e appendice di documenti inediti o disperso, *Archeologo triestino*, n.s. vol. XXIII (1901) Lib. II. Cap. VIII, XII, XIII,

majka imala punu pravnu sposobnost, a tako i Margarita koja je vodila mnoge trgovačke poslove i bila je nezavisna. Međutim, tu su djelovale druge pravne tradicije jer Skrbić je bio useljenik.³¹

U bračnim ugovorima XV. st. ugovaralo se osim svega i to da će zaručnici, odnosno bračni drugovi sklopiti brak po zakonu rimske crkve. Brak i bračni ugovor bili su jedno, a sakrament braka drugo.³² Sada sklapaju bračni ugovor Angelo Tramontana za svog sina Marca i Eufemija, udovica Jakova Milošića iz Scrisije (danas Karlobag) za svoju kóer Katarinu. U tom ugovoru naglašava se sakrament braka: "Al nome osia del omnipotente Dio et della sua gloriosa madre, madonna Sancta Maria semper verzene soto la cui riverentia et honore degnatamente procede ogni opera sença laiuto del quella riuna cosa mortale rectamente si procede ne alcuno principio bene si puo fundare dala cui celestiale providentia lecto del sanctissimo matrimonio fu in cielo celestiale providentia lecto del sanctissimo matrimonio fu in cielo miracolosamente facto et celebrato nel paradiso terestre fra primi nostri parenti Adam et Eva" (1526., 17. F. Fabjanić, III, L. 28v.-29r.).

Ovaj dio ugovora je mali teološki traktat koji je unesen u ugovor u namjeri da se bračni ugovor stopi sa sakramentom što se kasnije i dogodilo prema odlukama Tridentuskog sabora.

Slična teološka formula čita se i 1533. (17. F. Fabjanić, VII, L. 16v.) s dodatkom "...bene si può fundare dala cui celestiale providentia el atto del sanctissimo matrimonio fu in cielo miraculo sancto fato et celebrato nel paradiso terestre fra primi nostri parenti Adam et Eva per la qual cosa volendo le infrascripte parte quel che fu in cielo ordinato in terra legitimamente osservare venendo ad questo pacto conventione et achordo."

Naglašavanje božanskog porijekla braka i njegove sakramentalnosti, isticanje lika Adama i Eve umanjuje važnost pravnim čimbenicima i odredbama bračnog ugovora, mirazu i sl.

Zadarski trgovac Frane Martinis tužio je svog tasta Matu Boškaina iz Novalje 1543. (17. F. Fabjanić, XVIII, L. 25r.-v.). On je sklopio bračni ugovor s njegovom kóeri Matijom i s njom je već imao spolni odnos ("subsecuta fuerit camalis copula"). Martinis je primio 250 dukata od 600 dukata, kolik je bio ženin miraz. Međutim, umjesto da sklopi brak po zakonu Rimske Crkve Matija se predomislila i odlučila se udati za drugoga u čemu su je njezini roditelji podržali. Martinis je bučno prosvjedovao i upozoravao da je Matija njegova prava i stvama žena, obrazlagao je i potkrepljivao svoje prosvjede i teološkim razlozima "non solum in maximum contemptum et villipendium sacrosancte matris ecclesie preceptique summi Dei statuentis, dicentis propter quod homo reliquet patrem et matrem et adherebit uxori sue qui erunt duo in carne una et quod Deus coniunxit, homo non separet". U ovoj parnici zamjećuje se borba dvaju shvaćanja o braku. za Matiju brak je bio svjetovni ugovor, nešto kao uvod ili pokusni rok što će se kasnije potvrditi sakramentom. Međutim, Martinis je

---

³¹ U XV. st. nalazimo u Lici izvozna društva koja vode žene, Ivan PEDERIN, bijl. 4 str. 19 i 69, 73.

³² Tako je bilo i u Italiji, usp. Angelo TURCHINI, Legislazione canonica e tradizioni locali nella Romagna del XVI. secolo in fatto di celebrazione matrimoniale, *Aevum*, L (1976) fasc. VI-VII, str. 411-435.

insistirao na istovjetnosti ugovora i sakramenta imajući u vidu brak kako ga je vidio Tridentiski sabor. Tako se bračni ugovor malo po malo degradira u nešto poput priznanice muža da je primio miraz kao u slučaju pomorca Zorana, koji se 1581. oženio Genzom Fronzi iz Pesara (24. K. Fabjanić, XXII, L. 77r.).

Rastava je bila moguća, ali se rastavljeni bračni drugovi nisu više mogli oženiti drugom ženom, odnosno udati za drugog muškarca. Muž, koji se rastavio, morao je plaćati svojoj bivšoj ženi alimentaciju kao Bartul Perlitance svojoj ženi i djeci (1560., 22. Mate Cico, XV, L. 268r.).

Djevičanstvo se smatralo kapitalom pa je vlastelinka Franica Piciko tužila Kristofora Mlišića da ju je zaveo i deflorirao. Ona je u tužbenom zahtjevu tražila da joj zavodnik naknadi miraz "pro compensatione virginitatis et honoris sui" (24. K. Fabjanić, VIII, L. 42v.). Ovaj zahtjev zasnivao se na Desetoknjžju³³ pa je zbog toga u ovoj pamići sudio apostolski legat u Mlecima (24. K. Fabjanić, VIII, L. 42v.). I u Mlecima su žene često tužile svoje zavodnike, ako ih oni nisu htjeli oženiti. Zavodnici, koji nisu htjeli oženiti djevice, koje su zaveli, morali su plaćati velike globe. Nazori o časti, pisani i nepisani, nisu obvezivali očeve, braću ili muževe zavedenih žena da ubiju njihove zavodnike u dvoboju i tako operu čast svojih žena, sestara ili kćeri.³⁴ Vrlo slični nazori važili su i na Rabu.

Medjutim, ovo nije važilo samo za vlastelinske kćeri, već i za pučanke pa je tako Banduša, nezakonita kćer zlatara Ivana Marka Makarunića, koja sigurno nije zauzimala vrlo visoko mjesto u društvu, opunomoćila Simona Sogetta da ode krzнару Andriji "et ab eo petendum dotem, pro reintegratione virginitatis et honoris sui" (24. K. Fabjanić, XI, L. 4r.). Miraz, a ne samo djevičanstvo, bio je bitni čimbenik kod sklapanja braka.

Rab je bio poročni otok sa slobodom u spolnim odnosima, pa je na otoku konkubinac bio jako raširen, a radjalo se i mnogo vanbračne djece. Sada ćemo ispitati prilike u kojima su živjele brojne priležnice i njihova djeca.

Ante Citadela uzeo je 1502. (12. D. Hermolais, II, L. 42v.-43r.) Jelicu, kćer pavlja Banovića "de partibus ultramontanis de loco vocato petrigna pro sua pedesqua" za dvije godine. Po isteku te dvije godine službe on joj je trebao dati odjeću, košulje, suknje itd. dakle sve ono što se davalo obično djevojkama koje su se udavale kao miraz. Nije medjutim poznato da li je Jelica bila njegova priležnica. Vlastelin Marko Zudenigo dao je svojoj priležnici Kati, kćeri "callegariusa" Ivana miraz i obvezao se plaćati alimentaciju za sina kojeg je imao s njom (1519., 15. F. Terbetius, III, L. 230r.). Krojač Juraj Biza obvezao se takodjer da će pridonijeti izdržavanju svoje dvoje djece koje je imao sa svojom priležnicom Klarom Fabjanić. On se obvezao da će joj dati za djecu žita i janjećih koža (1518., 15. F. Terbetius, III, L.

---

³³Si invenit vir puellam virginem quae non habet sponsum, et apprehendens concubuit cum illa, et res ad iudicium venit, dabit qui dormivit cum ea, patri puellae quinquaginta siccos argenti, et habebit eam uxorem, qui humiliavit illam; non poterit dimittere eam cunctis diebus vitae suae, *Liber deuteronomii*, Cap. XXIII, 28.29.

³⁴*Stato, societa e giustizia nella repubblica veneta (sec. XV-XVIII)*, a cura di Gaetano COZZI, Roma, 1980, Maddie GAMBIER, La donna e la giustizia penale veneziana nel XVIII. secolo, str. 529-576.

220v.). U ovom instrumentu ne spominje se miraz, možda i zato što je Klara Fabjanić imala čak četvoro vanbračne djece s Bizom s kojim je ona živjela, iako je on nikad nije htio oženiti (1524., 17. F. Fabjanić, I, L. 42v.).

Vlastelin Ivan Citadela umro je, a da se nije oženio. No on je u svojoj oporuci ostavio 100 dukata za miraz svojoj nezakonitoj kćeri u pokretnoj i nepokretnoj imovini, što je bilo vrlo mnogo pa se kćer mogla i vrlo dobro udati (1507., 15. F. Terbetius, Test. 248r.-249r.).

Roditelji su se u pravilu brinuli za svoju vanbračnu djecu pa je tako vlastelin Nikola Zaro udao 1516. svoju vanbračnu kćer za pomorca Vita (15. F. Terbetius, Matr. L. 160r.) i dao joj kuću u miraz. Da je kćer bila rođena u braku on bi je bio udao za vlastelinskog sina. To što je bila vanbračna značilo je da je ona društveno manjevrijedna pa se morala udati za mladoženju pučanina. Međutim njezinom mužu mogao je pomoći sjaj tastovog prezimena, društveni i politički položaj tasta koji je očigledno volio kćer.

Alimentacija koju je otac morao plaćati za održavanje svoje vanbračne djece bila je pravilo pa je vlastelin Jerolim Nimira dao vlastelinki Katarini de Batalaga novaca (1525., 17. F. Fabjanić, II, L. 3r.) "pro laticinio prestito un puero spureo ex ipsis Catherine et domino Hieronymo nato pro mense preterito". Katarina, vanbračna kćer Enrica Badoera naslijedila je od svog oca čak i ime (1526., 17. F. Fabjanić, II, L. 39v.). Čini se da razlika između djece rođene u braku i one rođene izvan braka nije bila više velika.

O pravima prilježnice kaže slučaj Klare, žene Bernardina Malvasia koja je izbacila iz kuće *masseru*, dakle poglavaricu posluge koja je k tome bila i prilježnica njezinog muža, Katarinu Portoner. Ona joj je unaprijed platila zaradu za dvije godine (1539., 17. F. Fabjanić, XV, L. 26v.) "contenta che dito suo patron resti libero et absolto di tal infamia ne mai possi esser vexato lui, ne alcuno per lui, ne domandato dala dita per alcuno laticinio over altra cosa, qual dita Catherine hac de causa quomodocumque et qualitercumque domandar potesse se ben vero fosse che gravida con esso fosse renunciando ad ogni leze et ordene con qual aiutar se potesse." Iz ovoga jasno slijedi da je prilježnica bila sve samo ne nezaštićena žrtva pohote svog gospodara i zavodnika, te da se pravna praksa i normativ brinula o odgoju vanbračne djece. Priležništvo je bilo oblik braka i bilo je kao takvo kodificirano i priznato.

Međutim konkubinatu se vrlo živo suprotstavila Crkva, osobito počam od četrdesetih godina XVI. st. Androša Piciko suspendiran je 1544. (17. F. Fabjanić, XX, L. 30v.) od primanja sakramenata zato što je živio u konkubinatu sa Lucijom, kćeri zanatlije Tome Roba "in peccato et in non vero matrimonio come veniva esser dito".

Djeca rođena iz svećeničkog konkubinata uživala su podršku svećenikove obitelji, a obično i samog oca. Jelenu, kćer pokvarenog i u to doba već pokojnog kanonika Kristofora Ganzigne udala je Kristoforova šogorica Katarina, udovica Kristoforovog brata Frane Ganzigna 1549. (24. K. Fabjanić, II, L. 8r.) i dala joj vrlo velik miraz od 600 libara vrijednosti. Njezin muž, zanatlija Andrija Kakušić nije kraj tolikog miraza pravio pitanje da li je nevjesta rođena u braku ili ne. Domenica Spirondello sporazumjela se s ocem svoje djevojčice Bartulom Bare na drugi način (1550., 24. K. Fabjanić, III, L. 17v.). Ona se odrekla

alimentacije (*laticinio*) ali se otac obvezao da će svoju kóerku primiti u svoju kuću i da će je izdržavati čim ona navrší osam godina.

Rapske škole

Mladić, koji je želio izučiti neki zanat ulazio je u službu nekog majstora. On ga je morao služiti, morao je biti poslušan, a majstor ga je morao hraniti, odijevati, obuvati i učiti svom zanatu u roku od dvije ili više godina već prema zanatu i ugovoru. Na kraju tog razdoblja majstor je poklanjao naučniku (*garzone*) alat, novu odjeću i naučnik je postajao kalfa i bivao primljen u stališ zanatlija grada Raba.

Općina je međutim održavala i javnu školu u kojoj su učili sinovi vlastelina, ali i naobraženih pučana. God. 1497. je "rector schollarum" bio Mate Šegota, rapski pučanin (11. B. Bonzius, L. 3r.-v.). Međutim, 1500. (11. B. Bonzius, L. 71r.) je "magister scholarum" bio Giacomo Gambastrel, Talijan i pučanin.

Onda pola stoljeća izvori šute o komunalnoj školi. God. 1550. (17/2. F. Fabjanić, VI i XIIa, L. 36r. i 14r.) nalazimo Matu Cico kao "scolarium praeceptor". Mate Cico bio je međutim bilježnik. On nije bio vlastelin, a u toj je školi predavao *grammaticu*, a to znači da je predavao latinski i talijanski i vještinu dobrog stila u pisanju. Komunalna škola bila je prema tome škola u kojoj su se obrazovali bilježnici. To je bila naobrazba vlastelina koji su sačinjavali politički stališ grada. Ova "scola di grammatica" nalazila se na "starom trgu" (*piazza vecchia*) (1560., 22. M. Cico, XVI, L. 268v.). Čini se da je i kaptol imao školu za svećenike. Učitelju toj školi bio je svećenik Frane Mascacio koji je bio "artium professor". Mate Cico je pak bio "scolarum praeceptor" preko dvadeset godina (1561., 24. K. Fabjanić, IX, L. 20r.) ili "grammaticae professor" (1570., 24. K. Fabjanić, XIII, L. 51v.), a potom je njegovo mjesto zauzeo vlastelin Hermolaj de Hermolais 1570. (24. K. Fabjanić, XIV, L. 26v.-27r.). Već 1572. (24. K. Fabjanić, XVI, L. 47v.) bio je praeceptor scholarum klerik Nikola Colić. Colić je predavao u školi, a osim toga on je davao zemlje u zakup, bio je punomoćnikom u nekim pamicama (1572., 24. K. Fabjanić, XVII, L. 1v.). God. 1575. (24. K. Fabjanić, XIX, L. 26r.) on je dao pastiru Brnjacu Sučiću dvije krmače na ispašu s time da se prašćići, kad se okote, podijele na pola medju njih dvojicu. Colić se spominje 1575. (24. K. Fabjanić, XIX, L. 19r.) kao "provisionatus scolarium" i "ludi litterari praeceptor". Vidi se da je sada njegova djelatnost postala raznolikija, a njegova uloga u kulturnom životu grada je rasla. No o prirodi njegovih novih zaduženja možemo samo nagadati. I Jerloim de Hermolais bio je 1570. (24. K. Fabjanić, XIV, L. 23r.) "ludi litterari praeceptor", a i jedan redovnik korventualac bio je 1570. (24. K. Fabjanić, XV, L. 6v.) u Labinu "ludi litterarum praeceptor".

Rabljanin Frane Philoso se "industriatossi fuori di questa città per magistro di scola, cancelliere et altri honorati exercitii suoi a sua conditione convenevoli" (1580., 24. K. Fabjanić, XXII, L. 62r.). On je bio jedan od tipičnih predstavnika naobraženih pučana, toga "trećeg staleža" koji nije obavljao "artes mecanichae", već je nastojao steći neko mjesto sekretara u nekoj od mletačkih kancelarija. Ovaj sloj naobraženih pučana igrao je znatnu ulogu u razvitku

humanizma u Jadranskoj Hrvatskoj. Njegov oslonac bili su rapski palatinski grofovi koji su imali pravo imenovati bilježnike.

Samostani su imali svoga *lectora*, a to je bio učeni redovnik koji se brinuo o obrazovanju svoje redovničke subraće. Lector i gvardijan franjevačkog samostana sv. Ivana bio je redovnik pelegrino iz Verone (1499., 11. B. Bonzius, L. 68r.). U tom samostanu prebivao je 1574. (24. K. Fabjanić, XVIII, L. 26r.) Michele Vulpino "sacrae theologiae magister" i "magister Franciscus Crasso, baccalarius". Bakalaureat je bio prvi akademski stupanj. I ženski samostani brinuli su se o obrazovanju redovnica. U samostanu sv. Justine, u kojem su bile vlastelinske kćeri, opatica je zadužila redovnice Ivanu Kalurić i Katarinu Jadručić da podučavaju novakinje "cum dominorum suorum licentia ad conducendum et erudiendum moniales novicias" (1580., 24. K. Fabjanić, XXII, L. 61v.). Slika nastavne hijerarhije u franjevačkom samostanu sv. Ivana Evandjeliste određena je na kapitolu iz godine 1581. (24. K. Fabjanić, XXIII, L. 10v.) na kojem su sudjelovali "reverendus pater magister Simon Muscus, Sibenicensis, provincialis Dalmatiae, Istriae et Epiri, reverendus pater baccalarius, frater Pasqualis de Muglia, scriba" itd. Vlast redovničke hijerarhije bila je povezana s obrazovnim radom. Što bolja je bila naobrazba nekog redovnika, to veći su bili njegovi izgledi u redovničkoj hijerarhiji.

Glazba na Rabu

Orgulje, koje su nabavljene u XV. st., bile su u lošem stanju pa su knez Priamo Malipiero i biskup Vincenzo Nigusantio, sve ako je i bio odsutan, odlučili 1523. da nabave nove orgulje "attrovandosi al presente in essa chiesa uno organo antico, inutile mancanti cane, registri et altre cose necessarie et veramente in tutto ruinato." Knez i biskup željeli su naručiti izradu orgulja "non solum ad laudem et cultum Dei dicte ecclesie sub titulo sanctissime Marie Virginis decorem, honorem totius populi et civitatis, donum de non minima alleviatio del choro et clero de essa chiesa" (15. F./ Terbetius, L. 32r.-33r.). Ova dvojica odlučili su napisati pismo redovniku Armanu de Chrosochieri u Mletke i zamoliti ga da nadje dobrog graditelja orgulja. Ovaj je preporučio "Vincentio de Castel San Vaso de Monferra che avrebbe fatto un organo di 10 piedi e che habia suo tenori de dentro via de piombo cum le suo octave in mostra de stagno cerca al tuon, voce et bonta de esso organo sia et esser deba ala similitudine precisa a quello de Santa Maria dal orto de Venetia qual et organo haver debba registri sette zoe tenori, octava, quintadecima, decimanona, vigesima seconda, vigesima sexta efranti". Cijena za izradu ovih orgulja bila je 110 dukata. Knez i biskup odlučili su da se stare orgulje prevezu u Mletke i da se dovezu nove o trošku stolne crkve.

I u glazbenom životu osjetio se utjecaj Mletaka na Rabu, kao uostalom i u dobrom dijelu Hrvatske, sjeverne i južne. Hrvatski skladatelji XVI. st. kao Frane Bosanac, Andrija iz Motovuna, Julije Skjavetić, Andrija Petrić odlazili su u Mletke gdje su proveli bar jedan dio

svog života.³⁵ S druge strane rapska stolna crkva našla je orguljaša u osobi Girolama iz Cremona (1526., 17. F. Fabjanić, II, L. 35r.). Drugi orguljaš bio je Alessandro iz de Villanis (17. F. Fabjanić, III, L. 9r.) koji je na Rabu sastavio svoju oporuku. God. 1534. (17. F. Fabjanić, IX, L. 6r.) nalazimo na Rabu orguljaša Girolama Tosina iz Verone koji je, osim što je bio orguljaš, pravio poslove s izvozom smokava. Ovaj orguljaš napustio je Rab jer je imao sukoba s kaptolom, pa se u jednoj pamići žalio zadarskom sudu (1539., 17. F. Fabjanić, XV, L. 20v.-21r.). No onda je rapski vikar Ivan Nimira u ime svoga brata, punomoćnika stolne crkve i po nalogu kneza otišao 1539. (17. F. Fabjanić, XV, L. 9r.-v.) da ponovno dovede Točina na Rab "ad sonandum organum in dicta ecclesia cathedralis diebus festivis et vigiliis festorum, antiphonas et missas" za plaću od 43 dukata godišnje, a ta je plaća bila veća od ranije plaće. Čini se da je ova pamića bila posljedica Točinova sukoba s nekim učiteljem glazbe Francesco iz Pesara koji je stigao na Rab s chioggianskom galijom 1537. (17. F. Fabjanić, XIII, L. 10v.) i sklopio ugovor s vikarom Ivanom Nimirom i s poročnim natpopom Kristoforom Ganzignom "de tenir in questa dita scola di musica, zoe di canto fermo et figurato et regerli il choro et venir in choro tuti li giorni festivi si a messa come a vespero et insegnar tuti li preti et chierici, qual vorano venir a imparar et da poi che l'hanno imparato far con l'horo una capella da cantar in choro et questo per pretio et per nome de pretio de ducati trenta al anno et a rason di anno (...) che quel tempo che il dito messer Francesco da Pesaro fosse qui et tenisse schola et venisse vachar il offitio del horganista quoquo modo il ditto offitio del horgano non posse esser dato a daltri se non al dito messer Francesco con salario di quanto convenira con li signori procuratori dela chiesa ed altri a quel aspeto tal offitio." Tosino je uvrijedjeno odbio Nimirinu ponudu i Nimira je onda doveo 1539. (17. F. Fabjanić, XV, L. 20v.-21r.) franjevca de Ladino iz Fana s obvezom da svira "tuti li giorni festivi con le sue vizilie et insegnar tuto il clero musicha, zoe canto fermo e canto figurato, nec non cantar et rezer il choro tuti li zorni festivi et vizilie quando il horgano non sonara per anni 3 continui" i to za plaću od 32 dukata godišnje, 2 kvarte vina, 2 stara žita i 4 dukata za oficiaturu. God. 1546. (23. F. Jačina, L. 12r.-v.) rapski je orguljaš bio Giulio Lizardo iz Mletaka.

No sada glazbeni život na Rabu nije bio više vezan samo za Mletke pa je knez Aurelio Condulmer sa natpopom i vikarom Matom Spalatinom, oni dvojica kao "capi e principal procuratori della chiesa cathedral di Arbe" doveo orguljaša Benedetta Nerucci iz Firenze 1550. (17/2. F. Fabjanić, VII, L. 25v., 23. F. Jačina, IV, L. 21r.) na dvije godine za 35 dukata godišnje. Kaptol i knez bili su zadovoljni kako je on svirao pa su obnovili ugovor 1553. (17/2. F. Fabjanić, IX, L. 23v.) i to sada na tri godine. I plaća mu je povećana na 40 dukata godišnje. Pa ipak, 1556. (17/2. F. Fabjanić, XI, L. 28r.-v.) knez Gianbarrista Michiel i generalni vikar-nećak Francesco Nigusantio doveli su orguljaša Maphea Chavaça iz Muglie za plaću od 45 dukata godišnje koje su zajednički isplaćivali zakupnici crkvenih poreza, knez, vikar i punomoćnici. On je pak morao svirati, kao obično i "insegnar cantar canto fermo e figurato tuti quei preti e chierici qual vorano imparar."

---

³⁵Lovro ŽUPANOVIĆ, *Tragom hrvatske glazbene baštine*, Zagreb, 1976. Tako je to počelo (Hrvatska glazba u XVI. stoljeću), str. 7-51.

U svim rapskim crkvama služile su se gregorijanske mise (1534., 17. F. Fabjanić, L. 43v.-44v.) u svom XVI. st. Ako je za suditi o skladbama naprijed navedenih orguljaša i hrvatskih skladatelja glazba u stolnoj crkvi morala je biti pobožna i služiti u praktične svrhe. Orguljaš Benedetto Neruci iz Firenze imao je 1552. (24. K. Fabjanić, IV, L. 7r.) "uno psalmista, uno manipulus curatorum, uno libricolo de imitatione, uno caramar grande, uno libricolo de S. Anselmo, uno libricolo incipiente Anibal Grisogonis". Neruci je bio polivalentna ličnost pa ga je tako palatinski grof Kristofor Cemota imenovao 1553. (24. K. Fabjanić, IV, L. 18r.-v.) bilježnikom. Osim toga ugovor mu je još jednom obnovljen 1555. (24. K. Fabjanić, V, L. 27r.-v.) i to ovaj put na pet godina. Tako je Neruci postao osobom koja je ostavila pečat glazbenom životu na Rabu sredinom XVI. st.

Medjutim, 1556. kako naprijed vidjesmo, došao je Rab orguljaš Mafeo Cavazza, koji je ostao na Rabu i spominje se i 1559. (24. K. Fabjanić, VIII, L. 21v.), ali 1562. (24. K. Fabjanić, X, L. 41r.) nalazimo na Rabu orguljaša Teodora de Stratis.

Orgulje stolne crkve valjalo je i popraviti pa je knez pozvao graditelja orgulja Martina Dalisa, Francuza 1560. (24. K. Fabjanić, VIII, L. 34v.) "...habbiando grandissimo bisogno del concier il organo della nostra cathedral chiesa per esser tutto discordato et in malissimo ordine et trovato la comodità de magistro Martin Datis, Francese qual se proferisse di aconciarlo et redurlo in optima perfetione, onde costituito il anteditto magistro Martin in presentia del clarissimo messer Philippo Minio, digissimo conte d'Arbe et del reverendo messer Christophoro de Dominis, canonico procuratore della ditta chiesa cathedral (...) remetter tutte le cane qual manchano, conzar et netar mantesi, conzar il tamburro di esso organo et redurlo in perfetissima consonantia" i to sve za 30 mletačkih škuda, stan i hranu za razdoblje dok bude radio na orguljama.

God. 1566. (24. K. Fabjanić, XII, L. 46r.) su punomoćnik i rektor stolne crkve Domenico Bembo, prefekt i generalni vikar-nećak Francesco Nigusantio, primicerius i procurator Kristofor Dominis i punomoćnik Ivan Dominis doveli iz Mletaka Domenica Penterini "in modulatorem ecclesiastici organi, sive eremusici huius cathedralis ecclesie per annos duos proxime futuros" za plaću od 48 dukata godišnje. Plaća je rasla s inflacijom koja je u tom stoljeću zahvatila cijelu Europu. "... dictus Dominicus teneat et debeat modulari dictum eremusicum singulis diebus dominicis et festivis, ac quacumque per supradictum reverendum dominum vicarium, sibi mandatam et impositam fuerit nec non toto posse et diligentia docere omnes presbiteros et clericos discere volentes cantum firmum et canere in choro cum presbiteris missas in diebus festivis tempore Adventus Domini Nostri et per totam Quadragesimam choro vacare". Penterini je ostao dugo na Rabu, 1570. (24. K. Fabjanić, XIV, L. 12r.) je još bio na otoku.

Knjige

Rab je u XV. st. imao *scriptorium* i bogatu rukopisnu knjižnicu u opatiji sv. Petra u Drazi o kojoj se u XVI. st. ništa više ne čita u izvorima. Medjutim, kao u XV. st. u XVI. st. u izvorima se spominju "breviani in lingua slavona" (1499., 111. B. Bonzius, L. 36r.) a to će

reči staroslavenski brevijari napisano glagoljicom. Pa ipak, svećenik Martin Sučić ostavio je u svojoj oporuci kleniku Grgi Jugoviću (1535., 17. F. Fabjanić, Test. II, L. 8r.-v.) brevijar "et alios libiricolos" među kojima "unum missale magnum, quod dixit habere in pignore a domino presbitro Hieronymo Greco" i "unum missaletum parvum", potom "libros quatuor grandiores" o čije sadržaju ništa ne znamo. Svećenik Ante Brajlo rečeni Sajko imao je "libro di Evangelii et epistole in schiavo" (1550., 17. F. Fabjanić, Test. IV, L. 31v.-32v.). To su mogli biti recentni prijevodi nastali u okviru prave bujice prijevoda Biblije koja je zahvatila Europu u doba Reformacije. Ovo širenje hrvatske knjige upućuje na zaključak da je na Rabu u XVI. st. došlo na svim razinama do rascvata hrvatske književnosti pa su te knjige bile polazište za razvoj te književnosti. Ove knjige istisnule su staroslavenski književni kanon koji je uostalom već bio potisnut od crkvene latinštine pa je tako u XVI. st., a možda i ranije nastao pučki hrvatski književni kanon kao polazište za hrvatsku književnost što se sve bujnije razvijala.³⁶

I pored izuma tiska knjige su se na Rabu i dalje prepisivale ručno pa se bilježnik Marko Frane Jačina obvezao 1539. (23. F. Jačina, I, L. 6r.) "che io al prefato venerabel messer presbiter Zorzi debba de mia mano copiare in carta bombasina la passione del nostro signore composta per il sp. messer Guerino Tranquilo, nobile Sibenicense tutta in versi schiavi illirici ascendono ala summa de quatro millia trenta quatro. Item la representation dela passion pur del nostro signore in versi schiavi illyrici composta per il antedito messer Guerino ascende al numero de tre millia e vinti versi. Item la vitta del Glorioso Dottore della Santa madre Chiesa Santo Gierolimo composta per il sopradito autore pur in verso schiavo illyrico ascende alla summa tutta la opera de versi undesi millia."³⁷ Ova isprava otkriva veze hrvatske renesansne književnosti s pobožnim tekstovima na staroslavenskom koji su se prepisivali u rapskom *scriptoriumu* od XV. st. ili ranije. Iako su svećenici glagoljaši čitali misu na staroslavenskom, ova književnost na hrvatskom jeziku nije se, kao misa, smatrala manje vrijednom od talijanske pismenosti koja je u to doba postupno zamjenjivala latinski kao jezik bilježničkih knjiga. Tako ovdje srećemo šibenskog vlastelina s talijanskim imenom i prezimenom, koji je sigurno znao latinski i talijanski, i koje je ipak naručivao prepise hrvatskih stihova što su počivali na didaktičnoj staroslavenskoj književnosti. Mi pak možemo pretpostaviti da su ovi stihovi bili naprijed spomenuti "ludi litterari" (1555., 24. K. Fabjanić, V, F. 19r.).

Čini se da je na Rabu živio i jedan obrazovani humanista koji je znao grčki - to je bio vlastelin Frane Cernota koji je imao nadimak *Greco* (1500., 11. B. Bonzius, L. 84r.).

Znanosti

Osim učitelja čiji smo rad opisali naprijed na Rabu su djelovali liječnici, kirurzi i doktori prava.

³⁶Herta KUNA, Redakcije staroslavenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata, *Slovo*, 1965. str. 195-196.

³⁷Ugovor je objavljen u *Miscellanea Državnog arhiva u Zadru*, sv. I (1949) str. 40.

Kirurg i brijač Paolo Dulfis liječio je Matu Šimatića od rane na tibiji 1498. (11. B. Bonzius, L. 15v.) za 8 dukata. Na Rabu su uz liječnike djelovali još i *aromatari*, a to su bili farmaceuti koji su trgovali ljekovitim biljem. *Aromatarius* Bernardo Castion stigao je iz Italije (1524., 14/2. Chr. de Thole, L. 201r.). *Medicus physicus* bio je *officialis extrinsecus* kojeg je plaćala komuna, a njegovo je mjesto bila na određeno doba od po dvije ili više godina. God. 1517. (15. F. Terbetius, III, L. 198r.-v.) to je bio "exiumius doctor Antonio a Media Barba", kasnije, 1520. (15. F. terbetius, III, L. 257r.) Giovanni Aloysio Corsuto, također Talijan. God. 1534. (17. F. Fabjanić, IX, L. 8r.) bio je rapski *aromatarius* Gianpaolo iz Vicenze. Jedan liječnik s doktoratom bio je neki Gianbattista 1553. (17/2. F. Fabjanić, IX, L. 23v.) čije prezime ne znamo. God. 1537. (18. J. Scaffa, III, L. 54v.) bio je općinski liječnik "artis et medicine doctor Paulo Cremasco", 1 1543. (22. M. Cico, VII, L. 73v.) Giovanni Regazzo iz Riminija, 1556. (24. K. Fabjanić, VI, L. 9r.) je bio Marc'Antonije iz Prata. Ovaj je međutim bio "salariatus specialis comunitatis et universitatis Arbe", a ne samo komune kao ranije što je jasan znak da je uloga *Universitas populi* porasla u upravi grada. God. 1558. (24. K. Fabjanić, VII, L. 11v.-13r.) je *medicus phisicus* bio Marko Antun Matijaš iz Maroštice. God. 1572. (24. K. Fabjanić, XVII, L. 4r.-v.) bio je općinski liječnik Domenico Surenti iz Sicilije. God. 1578. (24. K. Fabjanić, XX, L. 36v.) bio je rapski *aromatarius* Gasparo iz Engleske.

Rane su međutim obično liječili kirurzi kao *ciroucus* Luka, kojeg je plaćala općina i koji je za 20 dukata liječio Kristofora Končicu (1581., 24. K. Fabjanić, XXIII, L. 14v.) koji je imao "una postema incanarida putrefata sotto i testiculi".

Rab je imao 1501. (12. D. Hermolais, II, L. 12v.-13r.) jednog "peritus legis doctor". To je bio vlastelin Bartul Končica. On je djelovao kao odvjetnik (*procurator*) u jednoj pamici osorskog vlastelina Jorgulusa de Draža protiv nasljednika Mate Scaffe (1502., 12. D. Hermolais, II, L. 42v.). Doktor prava bio je i Jerolim de Hermolais (1551., 17. F. Fabjanić, Test. V, L. 6r.-7v.; 17/2. F. Fabjanić, V, L. 1r.). Rapski franjevac Ivan Marcello bio je doktor teologije (1521., 17. F. Fabjanić, Test. V, L. 3r.-v.), a tako i kanonik Marin Faieta (1526., 17. F. Fabjanić, II, L. 36r.). Frane Marčar je bio "sacrae theologiae professor" (1533., 17. F. Fabjanić, VII, L. 2v.). On je na pr. zastupa rapske bratovštine Sv. Kristofora "batitotrum" u Mlecima u pamici do koje je došlo zbog naplate nekog poreza (1534., 17. F. Fabjanić, VIII, L. 32r.). I kanonik generalni vikar Jerolim Mirković bio je doktor teologije (1543., 17/2. F. Fabjanić, Extr. L. 24r.). Novaljski liječnik Luka Satanić bio je bilježnik, osim što je bio liječnik, i sastavljao je svoje instrumente na hrvatskom jeziku (1546., 17/2. F. Fabjanić, I, L. 79v.-80r.). No on je bio "scientia peditus, ac arte scribendi in littera sclabonica doctus". Kristofor Cernota bio je "iuris doctor" (1548., 17/2. F. Fabjanić, III, L. 31r.). Svi oni stekli su doktorate u Italiji. Jerolim de Hermolais je na pr. otputovao u Padovu 1542. (22. M. Cico, VII, L. 58r.). I franjevac Mihovil Lisičić otišao je 1548. (17/2. F. Fabjanić, IV, L. 30r.) u Treviso "...et se transfere Tarvisium causa studiandi. Ideo ut comodius possit et valeat literis et virtutibus dare omnibus modo, via, iure, causa et forma, quibus melius de iure potuit et potest...". Kuća Cernota dala je Nikolu Cernotu, koji je bio doktor prava (1550., 17/2. F. Fabjanić, VI, L. 37r.). On je otišao s punomoći kaptola i s papirskim breve zakupnicima desetine da slomi njihovu nesklonost da plate dužne iznose, a potom je otišao i u Mletke da riješi pitanje odljeva novca

s Raba u Rim. Drugi jedan doktor prava bio je Jerolim Dominis (1550., 17/2. F. Fabjanić, VII, L. 2r.). Pa ipak, pamice, koje su vodili svećenici, obično su preuzimali doktori teologije kao franjevac Petar Krašić (1552., 17/2. F. Fabjanić, VIII, L. 33r.).

Doktori prava kao dr. Jerolim de Hermolais posredovali su u pamicama trgovaca (1551., 22. M. Cico, IX, L. 168r.). God. 1569. (24. K. Fabjanić, XIII, L. 27r. 56r.) nalazimo u izvorima i dr. Marina de Nimira. On je bio "iuris utriusque doctor". Blaž Sidinić, biskup, koji je naslijedio Nigusantiusa, bio je također doktor (1571., 24. K. Fabjanić, XVI, L. 13r.-v.), a tako i kanonik Gerolamo de Benedetti (1573., 24. K. Fabjanić, XVIII, L. 48r.). God. 1574. (24. K. Fabjanić, XVIII, L. 32r.) čitamo u izvorima o doktoru Frani Hermolais, a 1581. (24. K. Fabjanić, L. 24v.) i o doktoru Bernardinu Bizzi. I biskup Vincenzo Nigusantio bio je učen čovjek pa je znao grčki, latinski i hebrejski.³⁸

Frane Boškain ostavio je svojoj oporuci novac svojim nećacima za slučaj da bi se oni odlučili "seguire la disciplina delle lettere in Padova over Bologna et altri boni studi. Tale conditione, uno o piu di quelli delli sopraditti denari se debbano suffragare a rate parte ad victum, vestitutum et studium fino che deventino dottori conventati et approbati per lo collegio di dottori legisti del studio" (1545., 22. M. Cico, VII, L. 102v.-103v.).

Broj liječnika je na Rabu u XVI. st. stagnirao u usporedbi sa brojem liječnika u XV. st. Međutim, broj doktora prava nekoliko je puta nadišao broj tih doktora u XV. st. Ovaj porast jamačno se duguje porastu poreznih zaduženja i obveza prema Apostolskoj komori koja je uvijek tražila i nalazila porezne dužnike, a potom i porastu prebendi i drugih crkvenih nadarbina *sine cura* i *cum cura* i političkim potezima vezanim s ovim nadarbinama. Sve to bilo je uzrokom rasipanja i korupcije u organima crkvenih financija, a u svezi s tim došlo je do mnogo pamica, izricale su se kazne, izopćenja itd. Odvjetniku XV. st. bilo je dovoljno da bude dobro upućen u statutarno pravo. Sada je odvjetnik morao imati mnogo više znanja da bi mogao pisati molbe i žalbe u tom labirintu rimskih ureda, predsoblja, u složenim pitanjima odnosa Rima i Mletaka itd. Iz svih tih razloga trebalo je na Rabu više doktora prava i dobrih poznavatelja svih finesa i zamki pravnog sustava. No zbog toga su ovi pravnici morali češće putovati u Rim i u Mletke, a bilo je više intervencija kod crkvenih i svjetovnih sudova.

Neke kuće, kao kuća Hermolais, Cemota, Dominis i Nimira davale su doktore prava u više naraštaja.

Sve ove zlouporabe kod naplate poreza i loša uprava crkvenim imanjima doveli su do toga da je Rab bio bliži i sve bliži Rimu i Mlecima pa su u ovaj grad prodirali mletački pravni običaji i uljudba renesanse, koja je preko Raba stizala i u udaljene predjele sjeverne Hrvatske.

Rat

Rab je bio mali otok daleko od strateški osjetljivih mjesta Jadrana i Sredozemlja. Pa ipak, rat je uzrokovao preskojavanja u društvenim slojevima i u gospodarstvu otoka.

---

³⁸Vidi bilj. 19.

Otočani pučani morali su služiti kao veslači na mletačkim galijama, što je bila tlaka. Služba na galiji bila je pravi pakao u XV. i XVI. st. pa je u XVI. st. bilo sve više pokušaja i nastojanja da se ova služba izbjegne. Zbog toga je vlast slala na galiju sve više zločinaca, a smrtnu kaznu i kazne sakaćenja sve više je zamjenjivala kazna prisilne službe na galiji.³⁹ Rapski pučani bili su veoma dosjetljivi ako je trebalo izbjeći veslanje na galiji.

Tri zanatlije bili su dužni službu na galiji 1501. (12. D. Hermolais, II, L. 15r.-v.). Oni su izbjegli tu službu tako da su poslali jednog slugu da mjesto njih vesla. Njegov gospodar morao je jamčiti da taj jadnik neće sa galije pobjeći. Naučnici zantalijske Mate Kuzule morali su otići na galiju 1501. (12. D. Hermolais, II, L. 16r.) pa bi u tom slučaju njihov majstor ostao bez radnika i zbog toga bi trpio štetu, ne bi mogao završiti radove za koje je preuzeo obvezu. Zbog toga je Kuzula na sve strane tražio poljoprivredne radnike, bilo koga tko bi zamijenio njegove ljude, koje je on i plaćao, na galiji. Dakako, majstor je te zamjenike morao platiti.

Vlastelini su morali služiti na galiji kao časnici (1501., 12. D. Hermolais, II, L. 17r.) "contra Turchos et infideles". Franjevci su ustajali s plamenim propovjedima "contra perfidos Turcos virtute superscripti sacri iubiles" i pozivali narod da daje dobrovoljne priloge za rat protiv Turaka (1501., 12. D. Hermolais, II, L. 18r.-v.). Međutim, ljudi su činili sve moguće, pa čak su i zemlje prodavali da ne bi morali ići veslatina galiju. Obično je to bilo tako da bi oni platili nekoga da mjesto njih vesla. Sin Katarine Miškić umro je kao veslač 1546. (17. F. Fabjanić, Test. IV, L. 8r.). Njegova majka dobila je za to odštetu od 40 libara. Ovaj iznos isplatila je Camara armamenti u Mlecima (1535., 17. F. Fabjanić, IX, L. 17v.) njezinom punomoćniku, odnosno punomoćnicima galijota koji su svoje odslužili. Jer veslanje je doduše bila obvezna tlaka, ali se ipak plaćalo.

Rabljeni su se malo po malo udruživali i skupljali novce s kojima će platiti one što će zamijeniti obveznike veslanja (1537., 17. F. Fabjanić, XI, L. 41v.). Ova udruženja opisivala su se sa "far colonello over compagnia". Tako se 1538. (17. F. Fabjanić, XIII, L. 26r.-v.) "...essendo extracti in colonello Francisco Schlavich condan Franich dela Valle et Polo Marich a fin che lhoro de compagnia trovino uno galioto (...) qual per lhoro andara servir in galia per quel pretio per qual trovar si potra dando chadaun de lhoro la sua vera portione over dimidia et trovato chel haveranno debiamo buttar le sorte tra di lhoro. Et quello che d'lhoro restara per galioto sia obligato per se et heredi sui un altra volta poi quando tochera per sorte al compagno andar in galia dargli aiuto et sochorso di trovar uno galioto et sucumber ala vera dimidia di quello che tunc temporis se spendera di trovar et haver esso galioto. casu quo li prefati compagni non potessero trovar il galioto che tunc et eo casu debano et obligati siano tra le lhoro butar le sorte et chului a chi tochara la sorte sia obligato personalmente andar in galia con questo che il compagno qual sera scapulo sia tenuto dargli ad imprestido et aiuto L. 40. p. de pizoli, zoe lire quaranta sine aliquo strepitu et figura iuditi. Et poi quando un altra volta tochera per sorte andar in galia a quello tal che al presente sera

---

³⁹Djelo iz bijl. 34. Andrea VIARO, La pena della galera, La condizione dei condannati a bordo delle galere veneziane, str. 377-430.

scapulo che tunc temporis quello che al presente andera et per sorte gli tochera sia tenuto a tal suo compagno render et restituire le prediti lire quaranta sine aliquo strepitu et figura iuditi".

Vidimo da je iz obveze veslanja nikao čitav sustav zamjena, osiguranja, mogli bismo gotovo reći nekakav društveni poredak. No to je bilo razlogom da su sada na Rab počeli stizati siromašni ljudi iz unutrašnjosti nudeći se da će za plaću zamijeniti na galiji one kojima je to bila obveza (1538., 17. F. Fabjanić, XIV, L. 4r.). Ovi zamjenici nisu imali lak posao, ali su zato dobro i zaradivali. Ivan Benzia platio je Mati Ljubičiću 1558. (17/2. F. Fabjanić, XII, L. 18r.) čak 150 libara da ga zamijeni na galiji, a k tome mu je poklonio košulju "uno par de bragesse" što je bila vrsta hlača, da mjesto njega vesla "...fino il suo dezamar". Benzia je morao dati još 100 libara jamstva da Ljubičić neće uteći sa galije. To je zaista bilo vrlo mnogo novaca ako se usporedi s onih 40 libara odštete koje je dobila majka za sina koji je na galiji kao veslač umro. Lovrinac Androša platio je 1558. ((20. J. Zaro, XIII, L. 36r.) 200 libara Nikoli Zlogrančiću koji ga je zamijenio na galiji. Tako je Rab postao tržište radne snage za veslače na galijama. Bartul Mandica dobio je unaprijed 30 dukata od *sopracornita* Pietra Contareno da za te novce nadje veslače na galijama (1549., 24. K. Fabjanić, II, L. 10v.). Bilo je očigledno da *Camera degl'armamenti* nije računala samo s veslačima, kojima je veslanje bilo obveza, i koji su primali slabu plaću, već je bila prisiljena tražiti veslače na slobodnom tržištu radne snage. God. 1558. (24. K. Fabjanić, VI, L. 50r.) jedan "provveditore de l'armata" obilazio je Dalmacijom tražeći veslače.

Juraj Šepučić zamijenio je na veslu Matu Bačića 1565. (24. K. Fabjanić, XII, L. 11r.) za 150 libara, u času ukrcaja 40 libara, 60 libara u toku veslanja i napokon 50 libara na kraju roka i kod raspreme galije. Osim toga Mate Bačić mu je trebao dati bačvu vina, košulju i šešir. Ukoliko bi Šepučić umro na galiji Bačić je trebao platiti još 50 libara za gregorijanske mise za pokoj njegove duše, a potom i povećanje miraza njegove nećakinje Margarite Šepučić.

"Cives i sindici civitatis Arbe" poslali su Matu Marinelisa i Nikolu Simplicia 1583. (24. K. Fabjanić, XXIV, L. 53r.) u Mletke da posreduju kod dužda i mletačkih magistrata da se Rab ne tereti s više od 20 veslača "per paucitatem cohabitantium huius sue civitatis et insule".

Neki vlastelini služili su i u carskoj vojsci. Početkom XVI. st. služio je u carskoj austrijskoj vojsci vlastelin Jerolim Cernota (1521., 15. F. Terbetius, Test. L. 88r.-v. i 91r.-92v.). On je služio kao "eques caesareus" pa je zaslužio čast palatinskog grofai car mu je taj naslov podijelio. O tome smo pisali naprijed (1507., 15. F. Terbetius, Matr. L. 192r.).

Cara je služio i "strenuus capitaneus" Mihovil Spalatin (1562., 24. K. Fabjanić, X, L. 28r.) i Damjan Končica bio je "ad servitium Sacrae Caesaree Maiestatis" 1569. (24. K. Fabjanić, XIII, L. 11v.) i to ne perom, već sabljom.

Nikola Spalatin bio je "di sua Sacra Cesarea Maestà capitano di Otozaz in Croatia" (1571., 24. K. Fabjanić, XV, L. 24v.). On je upravljao svojim zemljama na Rabu preko svojih punomoćnika (1578., 24. K. Fabjanić, XXI, L. 33r. 45r.), uzimao je zemlje u zakup kao *conductor*, kako su se na Rabu zvali zakupnici zemlje, a njegovi su se punomoćnici brinuli da se one i obrade. On je uzeo u zakup i naplatu prihoda Girolama Badoera na Rabu 1579.

(24. K. Fabjanić, XXI, L. 60v.-61r.), a 1582. uzeo je u zakup i prihode Universitas populi alias Pučke skupštine u Loparu (24. K. Fabjanić, XXIII, L. 26v.).

Nikola Spalatin bio je istaknuti vojnik svog doba pa je sudjelovao u bici kod Lepanta, a onda se vratio u službu austrijskog cara koji mu je podijelio naslov *miles sive eques auratus* i čin pukovnika.⁴⁰ Naslov ipak nije bio nasljedan.

Drugi vlastelini kao Baptist Pakčić služili su u mletačkim oružanim snagama (15. F. Terbetius, Test. L. 184r.). Međutim nisu svi odlazili u vojnu službu da u njoj i ostanu. Mihovil Spalatin služio je 1537. (17. F. Fabjanić, Test. II, L. 24r.) samo "ad expugnacionem Obrovaci".⁴¹ Iz Obrovca su Turci prognali hrvatsko pučanstvo i doveli srpsko koje im je služilo kao pomoćna vojska. Marin de Nimira bio je "patron del brigantin d'Arbe" (1572., 24. K. Fabjanić, XVI, L. 50v.-51r.) što je bio ratni brod koji je Rab bio dužan izdržavati i poslati u mletačku ratnu momaricu. Ivan Dominis bio je supracomes jedne ratne galije 1579. (24. K. Fabjanić, XXI, L. 58r.).

Rab u XVI. st. nije imao vojne posade, no sada je imao vojnu posadu domaćih vojnika (1571., 24. K. Fabjanić, XV, L. 27v.) *bombardiera* kao i drugi gradovi u Dalmaciji. To je bila gradska teritorijalna vojska.

Znalo se dogoditi da bi Rabljani, što su služili bilo u ratnoj momarici ili kao *stratioti* ili pak *stipendiari* na kopnu, dopali zarobljeništva (1546., 17. F. Fabjanić, Test. III, L. 45r.) pa se ne bi vratili ili se ne bi htjeli vratiti.

Rat je Rabljanima donio i jednu koloniju na otoku Krfu zahvaljujući supracomesu rapske tireme, vlastelinu Frani de Hermolaisu. Papa je zaslužnom Frani iskazao počast tako što je njegovom sinu Jerolimu de Hermolais, koji je bio svećenik, dao prebendu (1523., 17. F. Fabjanić, I, L. 29v.-30r.) na Krfu. Posredovanjem Franje de Hermolaisa postao je Rabljanin Bernardo Quayina krfskim kancelarom, a zidar Bartul iz Luna postao je "protus fabrice civitatis Corcyre" iste godine (17. F. Fabjanić, I, L. 25v.). Bilo je to unosno mjesto, a k tome i mjesto od stanovitog utjecaja.

Mnogi Rabljani dopali su turskog sužanjstva bilo tako što su zarobljeni kao vojnici ili su oteți. Marko Marković dao je 40 dukata Dominiku Dokuliću Bono da iskupi njegovu ženu Ursu koju 'su Turci oteți 1537. (17. F. Fabjanić, XI, L. 35v.). Dokulic je bio bogati trgovac i bankar. On je otišao u Obrovac i tamo pregovarao o otkupu te robinje. Njegov pregovarački imunitet poštovao se. Čini se ipak, da veći dio ovih napada i otmica nisu učinili muslimani, nego njihove pomoćne čete, pravoslavni martolossi. Martolossi su na pr. zarobili u Podgorju Jurja, sina Vlaja Luke s Raba 1546. (17/2. F. Fabjanić, L. 98r.). Njegov otac ponudio je 400 libara Ivanu Zaro kao otkup za sina. Zaro je bio trgovac, imao je poznanstva i veze pa se raspitivao o Jurju. Pa ipak, Zaro nije otkupio Jurja nego Ante Dominis i to tek 1546. (17/2. F.

---

⁴⁰K. SPALATIN, Nikola Spalatin Rabljanin, (junak iz bitke kod Lepanta), *Marulić*, X (1977) br. 6. str. 471-77.

⁴¹Mlečići su tih godina željeli uništiti turske vojnopomorske baze u Obrovcu i Skradinu, Bogumil HRABAK, Turske provale i osvajanja na području današnje severne Dalmacije do sredine XVI. stoljeća, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 19 (1986) str. 93.

Fabjanić, II, L. 109v.) koji je o njemu doznao preko nekog pravoslavca Martina Škrbića. Škrbić je jamčio Dominisu da ga neće oteti i Dominis je odnio otkupninu pa je Juraj oslobođen. Nagrada Dominisu za ovaj nimalo lagan i bezopasan posao bio je velik iznos od 25 dukata.

Martolossi nisu poštivali mirovne ugovore i primirja pa su tako u doba mira zarobili Rabljane Nikolu Červonju i Luku Sore 1546. (22. M. Cico, XI, L. 150r.). I njihovo oslobodjenje i otkupnina utvrđeni su na pregovorima u Obrovcu.

Malo po malo i na Rabu su se pojavili ljudi sa znanjem i iskustvom u pregovorima oko otkupa sužnjeva kao trgovac i bankar Dominik Dokula. Kad je 1551. (22. M. Cico, XI, L. 176v.) otet Luka Aliverović, njegov otac Juraj ponudio je Dokuli "huom pratico et a tale negotio idoneo presente et accettante di poter prometter et ubligar in nome suo proprio et di lui Luca ducati cinquanta correnti et non più a cascum turco over altre chi esser si voglia et qual con buona ventura trovasse, liberasse et conducesse alle parti christiane soprascritto Zorzi et quello in fine consignasse alle mani di prefati ser Domenico et Luca, qual terme et in eo casu sia tenuto dar et pagar ditta quantità di danari a chi di ragion et honesta aspettassero senza alcuno interesse di ser Domenico sed non altri nec alio modo." Obrovac je bio središte u kojem su se slijevale informacija o sužnjevima i zarobljenicima.

Osim pravoslavnih *martolossa* i maurski pirati otimali su ljude pa je Juraj Zoranov bio otet od Maura. On je morao veslati na njihovoj fusti pa se utopio "nella fusta moresca nella quale era schiavo" (1548., 23. F. Jačina, II, L. 32r.). Medjutim, napadi *martolossa* nisu dolazili samo s kopna, već i s mora pa su 1562. (24. K. Fabjanić, X, L. 17v.) obrovački morski razbojnici napali braceru "subtus Montaneam".

Napadi i otmice bili su vrlo česti u doba rata, kao na pr. u doba ciparskog rata 1570. (24. K. Fabjanić, XIV, L. 23r. 26r. 36r.-37r.). Manihna, žena krznara Kristofora Mišića dopala je sužanjstva pa je 1571. (24. K. Fabjanić, XV, L. 49r.) iz sužanjstva dala punomoć Frani Kušuliću i njegovom bratu Frani Sučiću da naplate dugove od njezinih dužnika, da dadu neke njezine stvari u zalag da skupi novce za svoje oslobodjenje.

Dubrovnik je održavao trgovačke veze s Bosnom pa je i on bio mjesto gdje su prijevale vijesti o zarobljenicima i otetim osobama. Frane Kuzula poslao je Ivana Venesijića iz Zadra u Dubrovnik da nešto dozna o njegovom bratu, svećeniku Mati Kuzuli kojeg su zarobili Turci (1571., 24. K. Fabjanić, XVI, L. 14r.-v.). On je dao 40 libara za otkupninu, a k tome mu je još platio "spese di bocca", dakle hranu za doba njegova puta. Mate Kuzula vratio se tek 1576. (24. K. Fabjanić, XIX, L. 39r.).

Uskočki rat manje je pogodio nego li napadi Turaka i *martolossa*, pa su na Rabu tek 1555. postavljene noćne straže protiv uskočkih napada (24. K. Fabjanić, V, L. 5v.). Ove straže bile su nadležnosti Pučke skupštine. Čini se da vlast nije imala mnogo pouzdanja u Rabljane pa je tako 1577. (24. K. Fabjanić, XXI, L. 3v.) kapetan ove straže bio Hermolao

Tiepolo. God 1577. (24. K. Fabjanić, VI, L. 26r.) optužen je Frane Boškain da je u dosluhu s uskocima.⁴²

Medjutim, god. 1574. (24. K. Fabjanić, XVII, L. 11r.) uskoci su napali i opljačkali jedan dubrovački škirac u rapskim vodama. Uskoci su otimali i stoku (24. K. Fabjanić, XIX, L. 32r.). Rabljani, koji bi bili kažnjeni progonstvom, pridružili bi se uskocima kao vlastelin Nikola Marinellis (1576., 24. K. Fabjanić, XX, L. 8v.). Rabljani su bili bliži uskocima, koji su bili Hrvati, nego li pravoslavnim *martokossima*, koji su bili saveznici Turaka i njihove pomoćne čete. Pa ipak, uskoci Jakov Stojslavić i Luka Grgić zarobljeni su na školju Arte kraj Raba 1577. (24. K. Fabjanić, XX, L. 28r.) i ubijeni. God. 1578. (24. K. Fabjanić, XXI, L. 50v.) djelovala je u rapskim vodama i jedna "galia contra uschochi". Ova galija imala je uvijek mletačkog kapetana, a ne domaćeg čovjeka (1582., 24. K. Fabjanić, XXIII, L. 53r.) jer hrvatski vojnici nisu bili voljni boriti se protiv svojih sunarodnjaka uskoka.

Odnosi sa sjevernom Hrvatskom

Dok su se odnosi s Rimom, Mlecima, s talijanskom pokrajinama Romagna i Marche, pa sa Apulijom razvijali i postajali sve raznolikiji, odnosi sa sjevernom Hrvatskom bili su oskudni i manje ili više slučajni i bili su povezani i uvjetovani ratovima protiv Turaka. Rab je primao izbjeglice iz Hrvatske, vlasteline kao Luku Kostičića iz Skradina (1532., 15. F. Terbetius, III, L. 179r.), naprijed spomenutog Ambroza Radoevića, koji je primljen u rapsko plemstvo i druge vlasteline. Ivan Kucvar sa Raba bio je 1510. (15. F. terbetius, Test. L.220r.-221v.) zagrebački kanonik, a potom kancelar hrvatskog bana Andrije Botha de Bayna, koji je k tome bio i senjski kapetan. Frane Dominis bio je 1540. (17. F. Fabjanić, XVI, L. 19r.) zagrebački kanonik i dubički natpop. Obitelj Dominis imala je vrlo stare veze s budimskim dvorom i brojne odvjetke u dalmatinskim gradovima. Mleci su progonili monarhiste u Dalmaciji. Dominisi su to bili, pa je Frane Dominis takodjer zauzimao važan položaj u Zagrebu.

Dubrovnik je privlačio Rabljane pa je tako kanonik Kristofor de Thole 1544. (17. F. fabjanić, Test. IV, L. 6r.-v.) putovao u Dubrovnik. Rapski natpop Mate Spalatin postao je 1555. (17/2. F. Fabjanić, X, L. 39v.-40r.) modruškim biskupom.

Hrvatski velikaš i mletački vlastelin Krsto Frankopan izabrao je Rab kao mjesto gdje će sastaviti jednu darovnicu 1525. (19. F. Nožica, I, L. 28v.). Darovnica je bila u korist Katarine Frankopan, žene Francesca Dandola, a onda u drugom braku i Aureliana Foscola. Hrvatski ban Petar Erdödi naručio je na Rabu gradnju jednog broda 1561. (24. K. Fabjanić, IX, L. 25v.). Rabljani su izvozili u sjevernu Hrvatsku vina (1570., 24. K. Fabjanić, XV, L. 12r.). Pa ipak, trgovina s Hrvatskom bila je ograničena, i uopće, veze sa sjevernom Hrvatskom stagnirale su u ovom razdoblju koje je za Hrvatsku uopće bilo jedno od najtežih u povijesti.

---

⁴²Catherine Wendy BRACEWELL, *The Uskoks of Senj: Banditry and Piracy in the Sixteenth Century Adriatic*, Ann Arbor, Mich. USA, 1986.

Napisavši ovdje jedan dio rapske povijesti moramo reći da Rab nije bio sjajan, velik i moćan grad u kojem se rješavala sudbina Europe kao Rim, Mleci ili Firenza. Na Rabu nismo našli utjecajnih kardinala, velikih političara, bogatih bankara ni hrabrih vojskovođa koji bi vodili povijesne bitke. Povijest Raba koju smo ovdje istraživali nije bila povijest koju su odlučile velike i snažne ličnosti

U Rabu se kroz XVI. st. nigdje nije pojavila velika ličnost, bar je mi nismo našli u izvorima. To je povijest koju su stvorile stotine zakupnika zemlje, malih zemljoposjednika, poročnih kanonika, strogih svećenika koji su zaveli disciplinu temeljenu na odlukama Tridentskog sabora, vlasnika većih ili manjih brodova, trgovaca, galijota, slugu, naučnika, zantalija, priležnica, brodograditelja, krijumčara itd. Jedan dio djelatnosti ovih ljudi opisali smo u ovom radu, na druge se osvrćemo na drugom mjestu gdje je riječ o gospodarskim prilikama na Rabu, trgovini, brodogradnji, poljodjelstvu i stočarstvu. U ovom smislu ovaj se rad može usporediti s nekim romanom Lava Tolstoja ili Pija Baroje u čijim se romanima pojavilo toliko likova, da bi se s njima moglo napučiti jedan osrednji gradić. Svi ovi ljudi, a to će reći čitav rapski narod stvorili su jedno stoljeće rapske povijesti. To je doba u koje je Rab zašao u krizu, a onda je počela gospodarska, čudoredna i vjerska obnova.

Rapska povijest XVI. st., koju smo ovdje opisali, nije slijed uzbudljivih događaja, već slika svakidašnjice, a takva slika može pokazati brodograditelja, koji muku muči kako će nabaviti brodogradjevno drvo, može pokazati tehničke postupke njegova rada i svojstva broda, u njoj nalazimo njegova naučnika. U ovako shvaćenoj povijesnoj slici nalazimo zemljoposjednika kako pregovara sa zakupnikom, a potom ovu dvojicu kako suraduju kod obradivanja zemlje. Nalazimo poročnog svećenika koji mora otpustiti svoju priležnicu. Tražimo djecu rođenu iz tog konkubinata, a potom strogog i pobožnog svećenika koji u smislu Tridentskog sabora prijeti kaznama poročnim i raspuštenim svećenicima globama i izopćenjima. U ovakvom istraživanju povijesne svakidašnjice valja prikazati zakupnike vlastelinskih zemalja i njihove lukavštine u sve duljim pregovorima sa zemljoposjednicima prije sklapanja zakupničkog ugovora, valja tražiti siromašne seoske djevojke koje nisu imale miraza pa su odlazile za služavke i postajale priležnice gospodara tražeći na taj način put u svoju budućnost. Takvi radovi moraju pokazati odjeću, njihove cijene, modu, način nabave odjeće i tkanina uopće. Sve skupa mora postati povijest svakidašnjice u evoluciji iz krize prema gospodarskoj obnovi u slučaju XVI. st. (o čemu pišemo na drugom mjestu).

Ovim i ovakvim radovima nastojima dati povijest činjenica, a ne ideja i pitanja. To nije povijest shvaćena kao slijed događaja, već povijest bez događaja koja može podsjetiti na roman XX. st. u kojem se ništa ne zbiva u čemu suvremeni roman slijedi pored ostaloga autobiografiju sv. Tereze od Malog Isusa. To je naime autobiografija svete u kojoj se ništa ne zbiva. Zbog toga smo mi u ovom, kao i u ostalim radovima nastojali izbjeći sve učinke ideologija kojima se kod nas stvarala povijest kao nadopuna sadašnjosti, povijest koja je toliko vezana za sadašnjost da je prestala biti poviješću.

U ovoj povijesti svakidašnjice u razvitku bili smo škrti u interpretacijama i obilati u činjenicama i podacima, pa čak i onima koji su naoko beznačajni. Obilje i preobilje podataka i arhivske gradje čini sliku povijesne svakidašnjice bližu i omogućuje da tu svakidašnjicu gledamo iz neposredne blizine. Mi smo se uzdržavali od interpretacija da bi time sačuvali duhovnu autonomiju zainteresiranog čitatelja, jer samo za ovakve čitatelje napisani su ovi radovi. Autor mora sugerirati čitatelju interpretaciju, a ne nadvisiti ga nametljivo svojom interpretacijom. Sam autor mora biti što je moguće više povučen iz pripovijedanja. To isto možemo reći i za velik broj likova što se pojavljuju u ovom radu. Ovi likovi ne grupiraju se kao dobri i napredni s jedne, te opaki i reakcionarni s druge strane, oni se ne ocjenjuju da bi se očuvala njihova autonomija i njihov povijesne život. Autor ne želi sam igrati istaknutu ulogu u pripovijedanju i prikazu povijesne svakidašnjice, već obnavlja individualnost i autonomiju mnogobrojnih likova koji izranjaju iz svoga doba. Štoviše autor nastoji obnoviti i svježinu njihove pojavnosti čak i u skrovitim mislima tih likova, njihovim zakutnim i skrivenim zadnjim mislima, porocima i svakidašnjim strastima.

*Ivan Pederin: THE ADMINISTRATION, CHURCH LIFE, POLITICS AND
CULTURE IN THE 16th CENTURY RAB*

Summary

This article is an analysis of Renaissance and early baroque in the life of this Croatian Adriatic island. Renaissance was period of deep economic, moral and political crisis that affected all levels of the society, causing wide-spread corruption in the Venetian administration (the island was under Venetian rule at the time). The crisis had provoked wide-spread misery, but the Church was rich; so the administration of its farmland was corrupt and private lives of a number of priests as well. Most of them lived with a concubine and had children. There was a wide-spread corruption in handling the tithe (*decima ecclesiastica*), the tax due to the *Camera apostolica* in Rome, which was a great financial power of the time. Renaissance, with its freedom and inspiration in plastic arts, and its paganism, is a result of this Church administration, so lax and fumbling. There is also an analysis of economic reprisal and the introduction of stringent disciplinary measures within the Church, even prior to the *Tridentinum*.

This article also reveals the books of the island, its music and entertainment, the life of women, as well as the social chances and opportunities of the concubines and the children born out of the wedlock. In conclusion, this articles reviews the war-connected business, the soldiers of fortune/mercenaries who served Venice or the Emperor, Rab's colony at the island of Corfu, and the business of negotiating and paying the ransom money for the people captured or kidnapped by Turks or their auxiliary troops - the Serbs.